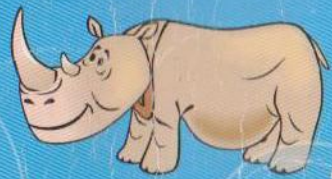

Ա. ՂԱԼԼԱՔՅԱՆ

ԶԱՐԻՄԱՆ ԱՀՐԱՇ ԲՆԱՇԽԱՐՀ

Կազմեց Անուշ Արսենի ԴԱԼԼԱՔՅԱՆԸ

Զարթուրեալի մարտի

Բնաշխարհի

ԵՐԵՎԱՆ - 2001

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
«ՄԻՆԻՔ-ԱՐ ԱՆՔԱՍԱՍՏԻ»
Կրթական Համայնք
ԵՐԵՎԱՆԻ ԳՐԱԳՆԱԴԱՐԱՆ

ՀՏԳ 59
ԳՄԴ 28.6
Ջ 386

Ֆրատարակչության գլխավոր տնօրեն՝ ՍՈՎԻՍ ՍԿՐՉՅԱՆ
Տնօրեն՝ ՄԱՇԱ ՄՆԱԹԱԿԱՆՅԱՆ

Նկարիչ և գեղարվեստական խմբագիր՝ ՄՐԱ ԲԱՂՂԱՍՍԱՐՅԱՆ
Ֆամակարգչային ձևավորումը՝ ԳԱՐԵԳԻՆ ՍԱՐԳՍՅԱՆԻ
Ֆամակարգչային շարվածքը՝ ԼԱՆԱ ՅՈՎԱԵՓՅԱՆԻ
Սրբագրիչ՝ ԼՎԱՐԴ ՓԱՐՍԱՆՅԱՆ

Ջ 386 Չարմանահրաշ բնաշխարհ:

/Կազմեց Անուշ Արտեմի Դավլաբյանը: - Եր.:
«Չանգակ-97», 2001.- 80 էջ:

Չավաքածուում ամփոփված են հետաքրքիր տեղեկություններ
կենդանիների, բույսերի աստվածների, վարդ ու բարբի մասին,
նրանց վերաբերող ոտանավորներ, պատմվածքներ, հանելուկներ,
երգեր, ավանդույթներ:

Գիրքը կօգտագործվի որպես օժանդակ ձեռնարկ դասավանդելի,
տարրական դասարանների սաների, ինչպես նաև ուսանողների
համար:

Տպագրությունը օֆսեթ
թուղթ օֆսեթ
Ծավալը 5 տպ. մամուլ
Տպաքանակը 500 օրինակ
Գինը պայմանագրային

1907000000
Ջ -----2001
0003(01)-2001

ԳՄԴ 28.6

ISBN - 99930-2-240-3

© «Չանգակ-97» հրատ.

«Չանգակ-97» հրատարակչություն
375010, Երևան, Վարդանանց փակուղի 8
Ֆեռ. 54-89-32, 54-05-17; E-mail: zangak@arminco.com
Տպագրված է «Չանգակ-97» հրատարակչության տպարանում

Ք ո վ ա ն գ ա կ ու թ յ ու ն

	Ագռավ 5		Գետաձի 19		Թուրքակ 30
	Աղավնի 7		Գորտ 21		Իշխան 31
	Աղվես 8		Գոմեշ 22		Լուսան 31
	Այծ 11		Դելֆին 23		Խոզ 32
	Առյուծ 12		Եղնիկ 24		Ծիծեռնակ 33
	Արագիլ 13		Եղջերու 25		Կապիկ 35
	Արծիվ 14		Զատիկ 26		Կատու 36
	Արջ 14		Զերր 27		Կարապ 37
	Բադ 17		Էշ 28		Կենգուրու 38
	Գայլ 17		Ընծուղտ 29		Կետ 38

	Կզաքիս 40		ճպուռ 52		Սագ 65
	Կկու 40		Մեղու 53		Սիրամարգ 66
	Կոկորդիլոս 42		Մողես 54		Սկյուռ 67
	Կով 43		Նապաստակ 55		Վագր 69
	Կրիա 44		Շուն 57		Ուղտ 70
	Կռունկ 45		Ոգնի 58		Փիղ 72
	Հավ 46		Ոչխար 60		Փայտփորիկ 74
	Հնդկահավ 48		Չղջիկ 61		Օձ 75
	Հովազ և ընձառյուծ 49		Պինգվին 63		
	Չի 50		Ջայլամ 64		
	Ճագար 51		Ոնգեղջյուր 65		

Դու գիտե՞ս, որ 76

ԱՊՈՎ

Այն ո՞ր թռչունն է կրավան,
Որ չէն սիրում ծարրիկ նրան:

Ազոավն ու արջնազոավը չպետք է իրար հետ շփոթել: Չնայած նրանք ցեղակիցներ են, բայց հեշտությամբ զանազանվում են նույնիսկ արտաքինով: Արջնազոավը խոշոր թռչուն է: Նրա մարմնի երկարությունը մինչև 66 սմ է: Փետուրները խիտ են, փայլուն ու սև: Ազոավն ավելի փոքր է, և որ գլխավորն է, նրանց մեծամասնությունն էլ սև չէ: Սև են միայն ազոավների գլուխը, թևերն ու պոչը, իսկ մարմինը ծխամոխրագույն է: Նրանց հենց այդպես էլ անվանում են՝ մոխրագույն ազոավներ:

Իրենց ավելի խոշոր ազգականից՝ արջնազոավից, ազոավները վախենում են և նրա վրա հարձակվում են ամբողջ երամով:

Արջնազոավն ամենակեր է, ուտում է մրգեր, հացահատիկ, ամեն տեսակ կանաչեղեն, ավերում նաև բներ՝ գողանալով, նույնիսկ, խոշոր որորների ձվերն ու ձագերին: Ոչնչացնում է փոքրիկ նապաստակների և որոշ կրծողների, չի խորշում նաև լեշից: Ունի սուր լսողություն և տեսողություն: Տարվա բոլոր պահերին մենք ազոավներ ենք տեսնում:

Որսորդական տնտեսություններում ազոավները երբեմն ոչնչացնում են բաղի ձվերը: Սպասում է ազոավն այնքան, մինչև բաղը հեռանում է բնից, ապա թռչնում է ձուն, մի հարմար տեղ ջարդում ու խմում: Դրա համար էլ այդպիսի վայրերում ազոավների վրա կրակում են և սպանում: Սակայն հեշտ գործ չէ ազոավ խփելը, որովհետև

Որանք հիանալի զանազանում են հրացանավոր մարդուն և խուսափում նրանից: Բայց ագռավների խորամանկության դեմ մարդիկ էլ ունեն իրենցը. տնտեսության որսորդը բաղերի բների մոտ եղեգներից կախում է արծաթափայլ փայլաթիթեղի կտորտանք և վրան սպիտակ թել փաթաթում: Ջգուշավոր ագռավները երկնչում են այդպիսի անծանոթ խրտվիլակներից:

Ե՛վ արջնագռավներին, և՛ ագռավներին կարելի է խոտել սովորեցնել: Այս քոչուցները շատ են սիրում նաև փայլուն իրեր գողանալ: Արջնագռավն իսկական սանիտար է, որսում է կրծողների, ոչնչացնում լեշն ու հիվանդ, սատկող կենդանիներին:

ԱԳՈՍԿԻ ԵՐԱԶԱՆԵՐ

Ագռավն ասում էր. «Թե բախարս բերի
Ու դառնամ արքան քևավորների,
Կփոխեմ մեր վայր բարքերը բոլոր,
Որ ուրախանան հավքերը մոլոր:
Կջնջեմ իսկույն փայտրակի գույնը,
Կասեմ՝ ավելորդ շռայլություն է:
Ինչու՞ սոխակը անվերջ դալլալի,
Թող կաշաղակն էլ քեմը վայելի»:
Դեղձանիկն ասաց.
«Շապ եներ բախարավոր,
Որ դու ագռավ ես և ոչ բագավոր»:

ԵՐԿՈՒ ԱԳՈՍԿ

- Կը՛ռ, - մի ագռավ կռավից,
Նարեց կաղնու ճյուղին մեծ:
- Կը՛ռ, - ագռավի մուր քռավ՝
Թեին փալով մի ագռավ:
- Կը՛ռ, փող ճարենք, - ասաց նա,-
Առնենք ջրեղ մի սահնակ,
Նարենք-զնանք Լիբանան,
Ուրենք ընկույզ ու բանան:

Երբ Երջ նահապետը քաղաքների ու գյուղերում է ագռավին լուր բերելու, նա հմուտ է այլևս չի վերադառնում: Ուստի Երջն գնե՞լու է

ագռավին և ասում. «Արեք ժողովուրդ շքեմ, բաղապար ժակվի, խափվի»: Երջույն էլ լինում է:

ԱՂԱՎՆԻ

Ո՞ր թռչունն է մեկ կին ընկեր,
Նամակագար, նամակաբեր,
Նա նշան է խաղաղության,
Բարեկամն է ամեն մի քան:

Աղավնին հռչակված է ճանապարհը ճիշտ գտնելու և, նույնիսկ, շատ հեռավոր (500 կմ և ավելի) վայրերից վերադառնալու կարողությամբ: Փոստային աղավնին հարյուրավոր տարիներ ծառայել է մարդկանց: Այժմ, երբ լուրերը տեղ են հասնում ռադիոյի և հեռագրի, զնացքների ու ինքնաթիռների միջոցով, աղավնային փոստը կորցրել է իր նշանակությունը: Սակայն երկրորդ համաշխարհային պատերազմի ժամանակ աղավնիներին օգտագործում էին տեղեկությունները տեղ հասցնելու համար:

Ճապոնիայում բուծում էին, անգամ, նոր ցեղի աղավնիներ, որոնք ընդունակ էին թռչելու գիշերը, թշնամին չէր կարող տեսնել և սպանել օդային փոստատարին, նա չէր դառնում նաև ցերեկային գիշատիչ թռչունների զոհը:

Քիչ չեն նաև վայրի աղավնիները: Սրանք տարբեր գույն ունեն, տարբեր չափեր, բայց նման են օրգանիզմի կառուցվածքով ու ասրելակերպով: Նրանք իրենց ծագերին կերակրում են թռչնի կաթով:

Ճերմակ աղավնի, նախշուն աղավնի,
Կապույտ երկնքում ուրախ սավառնիր,
Դու խաղաղության խնդալի նշան,
Կապույտում բացված թևավոր շուշան:

Կրկներգ-

Կյանքում դեռ այնքան չար բազեններ կան,
Բայց դու եթերում ճախրիր հաղթական,
Դու խաղաղության խնդալի նշան,
Կապույտում բացված թևավոր շուշան:

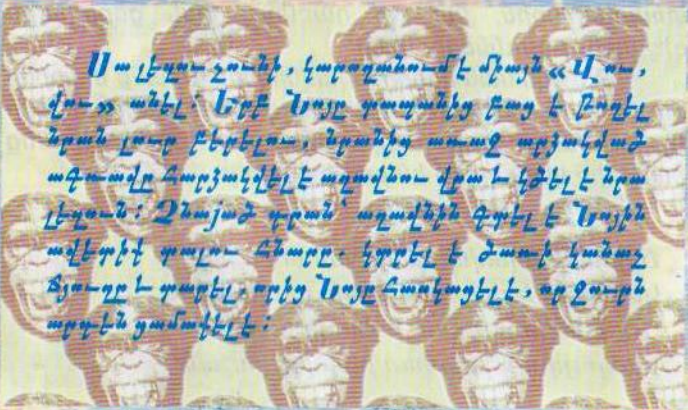
Դու մեր սրտերին այնքան մտերիս
Ու միշտ կլինես մեր փան սիրելին,
Դու խաղաղության խնդալի նշան,
Կապույտում բացված թևավոր շուշան:

Կրկներգ-

ԱՂՎԵՍ

Կենդանի է վայրի,
քնրուշ ու թանկ ծորթի ունի,
Ինքն ազակ, խորամանկ,
բույնը ունի հապար ծակ:

Սա լեզու չունի, կարողանում է միայն «Վ»-ն,
ժոռ»-անել: Եթե Նայը փայտանից Բայ է Բողել-
նրան լուր բերելու, նրանից առաջ արշակված
աֆուսիք հարշակվել է աղա՛վնու ժրա և կծել է նրա
լեզուն: Չնայած դրան՝ աղա՛վներն գրել է Նային
ալեկոթի փայլու հեռաըր. կրթել է ժառի կանաչ
ձյա՛ղը և փայրել, որից Նայը հասկացել է, որ ջառն
արգելն ցամափել է:

Էքիաթներում աղվեսը միշտ խելացի է, խորամանկ, ճարպիկ, խաբում է մարդկանց ու գազաններին: Բայց այդպե՞ս է, արդյոք, իրականում: Եթե պետք է փրկել սեփական կյանքը կամ սնունդ հայթայթել, աղվեսն իր հնարամտությամբ, իհարկե, գերազանցում է շատ կենդանիների, բայց, այնուամենայնիվ, նա խորամանկ և, նույնիսկ, ամենագույշ գազանը չէ: Աղվեսը շատ հետաքրքրասերն է, նրան ամեն ինչ հետաքրքրում է: Երբեմն, հետաքրքրությունից դրդված, նույնիսկ արհամարհում է զգուշությունը: Եվ եթե չլինեին նրա քողարկվելու հմտությունը, սուր լսողությունը, տեսողությունն ու հոտառությունը, վատ կլիներ շեկիկի բանը: Փորձանքից նրան հեռու է պահում հատկապես հոտառությունը, թշնամու հոտը նա զգում է դեռ հեռվից և հասցնում ժամանակին փախչել կամ թաքնվել: Իսկ լսողությունը օգնում է կեր հայթայթելուն: Չմռանն աղվեսն զբաղվում է մկներ որսալով՝ քայլում է հետևի թաթերին հենված, ցատկոտում, պտույտներ գործում: Նայողին թվում է, թե աղվեսը պարում է:

Աղվեսը դժվարությամբ է հետապնդում և հասնում նապաստակին, և այն կարծիքը, թե, իբր, աղվեսը շատ նապաստակներ է ոչնչացնում, ծիշտ չէ: Աղվեսի հիմնական կերը դաշտամկներն ու մկներն են: Տարվա ընթացքում աղվեսը ոչնչացնում է մի քանի հազար մուկ, իսկ իր ձագուկների հետ՝ երկու-երեք անգամ ավելի:

Դրանով նա մեծ օգուտ է բերում, որովհետև այդ կրծողները մեծապես վնասում են գյուղատնտեսությանը:

Աղվեսի ձագուկները, որ լինում են 8-10 հատ և ավելի, ծնվում են գարնանը կամ ամռան սկզբին: Չորս ամսականում արդեն աղվեսի ձագուկները դառնում են ինքնուրույն և հեռանում ծնողներից:

Մորթու գույնը ձմեռը չի փոխում, դրանով նա տարբերվում է սկյուռից և նապաստակից: Նա իր համար խոր բույն է շինում՝ գլխավոր և գաղտնի մուտքերով:

Օ, բարև ձեզ, բարև ձեզ,
Միպքդ ծուռ է, ակերտն,
Յանվ են ուզում, չեմ քա բեզ:

ԱՆԿԵՂԾ ԱՂՎԵՍԸ

Մի անգամ թերթում երևաց հետևյալ հայտարարությունը. «Պահանջվում է արտակարգ արժանիքներով օժտված անձնավորություն՝ հատուկ աշխատանքի համար»:

Շատ կենդանիներ ներկայացան առյուծին, և, առաջին հերթին, աղվեսը, որը խորը գլուխ տալուց հետո ասաց.

– Թագավոր, ես ի ծնե ճարպիկ եմ, ճարտար լեզու ունեմ, կարող եմ սեր սպիտակ ներկայացնել, առանց ինձ զգացնել տալու...

– Լավ, բավական է, – ընդհատեց նրան առուժը, – բայց դու ինչու՞ չես խոսում քո արժանիքների մասին: Մեզ հարկավոր է աշխատասեր, պարկեշտ, ազնիվ մի անձնավորություն: Ի՞նչ կասես:

– Ներեցեք, թագավոր, ես խոսում եմ միայն այն մասին, ինչին լավ եմ տիրապետում...

ԱՂՎԵՍԸ

Առանց «Պ» տառի

Լինում է մի աղվես: Մի օր այդ աղվեսը որոշում է գնալ զբոսնել մարդկանց այգիներում: Հավերից լսել էր, որ այնպեղչար ավելի լավ բաներ կան, քան անկառում: Եվ նա մի մուր գիշեր գնում է գյուղ՝ որսորդի այգում զբոսնելու: Ջրոսնելիս հանկարծ տեսնում է որսորդի շանը: Շունը սկսում է հաչել, բայց մինչև որսորդը կլսեր, կհագնվեր և դուրս կգար, աղվեսը հասցնում է փախչել անկառ՝ մտքում կրկնելով.

– Իմ անկառը ոչնչով վատ չէ մարդկանց այգիներից: Ես այսուհետև էլ երբեք չեմ գնա մարդկանց այգիներում զբոսնելու:

Եվ դրանից հետո աղվեսը չէր հավատում հավերի ասածին: Որպեղ հավ էր տեսնում՝ վազում էր, բռնում և վերջը փախի:

ԱՂՎԵՍԸ

Ասում են, թե՛ ես գող եմ, իբր հավ մանկող եմ, ճուրիկի միս ուտող եմ, բաղիկի վիզ հապող եմ... Մուտ է, սխալ են ասում, հավապացեք աղվեսին, Չար արլորն է բանբասում այդ բոլորը իմ մասին:

ԱՅՆ

Պուչեր ունի ձիգ ու կարծար,
Բայց, հիշ արած, շար է կամար:

Կենդանաբանական հատկանիշներով նման են ոչխարներին, այն տարբերությամբ, որ չունեն արցունքային փոս, միջկծղակային գեղծ, եղջյուրները հիմքում իրար ավելի մոտ են, նոխազների (արուների) պոչի հիմքում կան մաշկային գեղծեր՝ արտազատուկի բնորոշ հոտով:

Այծերն ունեն յուրահատուկ ձայն: Պոչը կարծ է (8-12սմ): Մազածածկը կազմված է երկար, կոպիտ, միատարր մազերից, որոնք պարանոցի և կրծքի վրա ավելի երկար են, հսկ կզակի մասում կազմում են մորուք: Սեռահասուն են դառնում երկրորդ տարում, հղիությունը տևում է 5 ամիս, մեծ մասամբ ծնում են երկու ու: Կյանքի տևողությունը՝ 9-10, առավելագույնը՝ 17 տարի: Վայրի այծերը (հայտնի է 8 տեսակ) հոտերով ապրում են դժվարանցների զառիթափ լեռնալանջերին, կիրճերում և ձորերում: Սնվում են խոտաբույսերով, ծառաթփերով, մամուռներով, քարաքոսներով և այլն: Հեշտությամբ ընտելացվում են և լավ բազմանում: Տարածված են Հյուսիսարևելյան Աֆրիկայում, Եվրոպայում և Ասիայում: Հայաստանի լեռնային շրջաններում հանդիպում է բեզարյան այծը:

Այծն էմ, այծը,
Ունեմ պոզեր,
Նեղն ընկնելիս՝
Մի-մի սուսեր:
Ուրքերս, դե,
Պիևդ են, բարակ,
Լազ էմ րալիս
Զիուց արագ:

Գայլից անգամ
Չեմ վախենում,
Մի բանից էմ
Լոկ խեղճանում:
Կարճ է պոչը
Մեր ողջ ցեղի,
Ծանճերը մեզ
Շար էն նեղում:

ԱՌՅՈՒԹ

Ոժով, ճարավությանը, համարձակությանը դժվար թե մեկը համեմատվի առյուծի հետ: Նա չի թաքնվում, գաղտագողի չի հարձակվում զոհի վրա: Առյուծը հպարտ նախագգուշացնում է. «Ձգուշացեք, գազաններ, որսի են ելել: Ձգուշացիր, վարազ և դու, շերտավոր վագերածի,

արագավազ այծքար և հզոր գոմեշ»: Ձգուշացեք բոլորդ, առյուծը կարող է նույնիսկ գյուղ ներխուժել և վախեցած մարդկանց աչքի առաջ քարշ տալ, տանել մատղաշ ցլիկի կամ կովի:

Առյուծի նորածին ծագուկները՝ կորյունները, որ սովորաբար երեքն են լինում, շատ փոքր են, մոտավորապես 80 սմ երկարությամբ, խայտաբղետ, հետո մեծանալով՝ նրանք դառնում են միագույն:

Ես առյուծն եմ, այ թե ինչ,
 Ջունգլիների բնակիչ,
 Բայց արի Կեսու՝ ու՞ր եմ ես,
 Կծկվել եմ կապույի պես:
 Աչքերիս մեջ մշուշ է,
 Չեմ հասկանում՝ ինչ փույժ է,
 Այդպես էլ չեմ գուշակում,
 Թե ինչու եմ վանդակում:
 Բացեք դուռը, Կրուն զնամ,
 Թե չէ պիտի խենթանամ:

Արագիլ, բարով եկար,
Հայ, արագիլ, բարով եկար,
Բունդ շինիր էն հին ծառին,
Մեզ մոտ մնա ամբողջ փարին:

ԱՐԱԳԻԼ

Աճեն փարի վաղ գարունքին
Նա իր բույնն է դառնում կրկին,
Որսւմ է օձ, գորտ ու ձկներ,
Բարեկամն է վաղուց նա ծեր:

Արագիլը շիվերից և ճյուղերից մեծ, լայն բույն է հյուսում գյուղական տների տանիքներին: Մարդիկ շատ քանկ են գնահատում այդ բարեկամությունը և նույնիսկ կարծում են, որ արագիլները երջանկություն են բերում տանտերերին: Եթե արագիլը բույն է հյուսում ձեր տանիքին, ապա մի քանդեք այն, նրանք գարնանը կգան և ձագեր կհանեն: Մինչև աշուն նրանք կմեծանան, կհզորանան և իրենց ծնողների հետ կթռչեն հարավ: Արագիլները սնվում են գորտերով, մողեսներով և այլ միջատներով: Նրանք ձայն չեն հանում, միմյանց հետ «խոսում են» կտուցների կափկափյունով:

Ըստում են, թե արագիլներն իրենց երկրում մարդ են: Երբ մարեմում է չվելու ժամանակը, նրանք հայրն են գեղի մոտ, լողանում ջրում, թռչունի փեղատներ հագնում և ծանայարև ընկնում գետի մեր երկիրը: Ա երազարջի ժամանակ նրանք հավաքվում են մի թաղիս ոտրի, մարաղ անում Ը սորձում, լողանում գեղում և նորից մարդ են դառնում, գնում իրենց երկիրը: Ըստում էլ են, որ արագիլն ամեն ցարի իեղցում է իր չագերից մեկին՝ Ը սորձում մարաղ անելու համար:

ԱՐՇԻՎ

Արծիվները ճուռակների ընտանիքի գիշատիչ թռչուններ են: Թևերի բացվածքը մինչև 2.5 մ, քաշը՝ մինչև 6.5 կգ: Ուտքերը փետրավորված են մինչև կրնկաթաթերը, մատները ուժեղ են, ճիրաններով: Էգը և արուն միագույն են: Հայտնի է արծիվների 12 տեսակ, որոնք տարածված են Եվրոպայում, Ասիայում, Աֆրիկայում և Հյուսիսային

Ամերիկայում: Բնադրում են ծառերի, ժայռերի կամ գետերի վրա: Դնում են 1-3 սպիտակ, երբեմն՝ կարմրագորշավուն բծերով ծու: 2 սեռն էլ թխսում են (40-45 օր): Սնվում են փոքր ու միջին մեծության ողնաշարավոր կենդանիներով, երբեմն՝ լեշերով: ՀՀ-ում տարածված է 4 տեսակ՝ քարարծիվ, թզուկ, փոքր և տափաստանային: Բացառությամբ քարարծիվի, մյուսներն օգտակար են, ոչնչացնում են վնասակար կրծողներին:

ԱՐՁ

Հենց որ ձձեռն է իզնւմ,
Թարջ գրկում է ննզում:

Խոր անկառու՜ճ բույն գրամ,
Ողջ ձձեռն բույն մրամ:
Գարուն եկամ վեր կացամ,
Բուրբը հազի՛ն հեռացամ:

է ժամում 4–5 կմ արագությամբ երկար լողալ, սուզվել գրեթե փոկի նման և երկու րոպե մնալ ջրի տակ: Նա սնվում է փոկերով, ձկներով, թռչուններով:

Գորշ արջերը հիանալի որսորդներ են, բայց ամեն ինչ ուտում են և հաճախ են սնվում անտառային հատապտուղներով:

Արջը մեղրի մեծ սիրահար է, մեղվի խայթոցից անգամ չի վախենա, միայն թե բերանը քաղցրացնի: Աշնանը գազանը հարկադրված է լինում հոգալու հուսալի ապաստանի մասին, ուր կարելի լինի հանգիստ քնել մինչև գարուն: Եվ եթե աշնանն արջը բավականաչափ ծարպ չկուտակի, որջում չի փակվի ու ամբողջ ծնեռ մաս կգա չարացած ու սոված: Նման «թափառաշրջիկները» վտանգավոր են: Արջի քունը թեթև է: Մայր արջը որջում փակվում է անցյալ տարվա ձագերի հետ, որոնք նրան օգնում են խնամելու նորածիններին, զուր չեն նրանց «դայակներ» անվանում: Քոթթմները մինչև երկու տարեկանը միշտ մոր կողքին են մնում: Նորածինները, որ սովորաբար երկուսն են լինում, լույս աշխարհ են գալիս դաժան ցրտին՝ հունվար–փետրվարին: Մայր արջը նրանց կերակրում է մինչև գարուն: Որջից դուրս են գալիս փոքր շնիկի չափ դարձած: Գորշ արջերն ապրում են մինչև 50 տարի:

Հայաստանի անտառներում ապրում է գորշ արջը: Արտաքին տեսքը ականջները կլոր են ու փոքրիկ, դունչը՝ երկար, թաթերը՝ լայն: Արջը ուտում է խոտ, տերևներ, բույսի արմատներ, միջատներ, թռչուն, ձու և այլն:

Գորշ և սպիտակ արջերի մասին անմիջապես կասես, որ նրանք ցեղակիցներ են, թեև արտաքին տեսքով բավականին տարբերվում են: Բևեռահին ձյուների մեջ ապրող սպիտակ արջը միշտ սպիտակ է:

Իսկ գորշ արջերը լինում են և՛ հարդագույն, և՛ շագանակագույն, և՛ գրեթե սև:

Սպիտակ արջը երկրագնդի ամենախոշոր գիշատիչ կենդանին է: Արկտիկայից բացի, սպիտակ արջերն ուրիշ ոչ մի տեղ չեն հանդիպում: Սպիտակ արջը կարող

ԱՐՋԸ

Ուրբերս հասար են, պոչս՝ կարճ,
 Ինչ միք կոչի սարի արջ...
 Մարմնով զուցե քիչ կուպիտ,
 Սակայն ունեն ընթուշ սիրտ,
 Իմ շագերիկն սիրասուն,
 Անուշ օրոր են ասում:
 Երբ որ լինում են ես կուշտ,
 Մաստիկ բարի են անշուշտ,
 Իսկ երբ սոված եղա ես,
 Լավ է ինչնից խուսափես...

ԳՈՂ ՔՈԹՈԹԸ

Առանց «Բ» տառի

Մի անգամ արջի քոթոթը ծնողներից թաքուն գնում է մեղուների մոտ՝ մեղր գողանալու: Մոտենում է փեթակների, իսկ մեղուները չեն երևում: Քոթոթը շատ է ուրախանում:

– Ուրեմն եկել եմ ծիշտ ժամանակին, մեղուներն արդեն գնացել են աշխատանքի, – մտածում է քոթոթը:

Քոթոթը թաթը երկարացնում, մտցնում է փեթակի մեջ. այ՛քեզ հրաշք, փեթակը լիքն է մեղրով: Այդ է, ուզում է թաթը դուրս հանել ու համով մեղրը լպստել, հանկարծ մեղուները դուրս են թափվում և հարձակվում քոթոթի

վրա: Քոթոթը շփոթված փախչում է: Դա դաս է լինում քոթոթին, որ մյուս անգամ մենակ մեղր գողանալու չգնա:

- ✓
- Արջո՛ւկ, ու՞ր ես գնում դու:
- Մի եղևնի գլուխում:
- Ինչի՞դ է պետք եղևնին:
- Պիտի փոռնեմ Նոր տարին:
- Դե՛, կորի՛ր, տար անտառից:
- Ափսոսում եմ...
- Լավ է քերիմ քաղաքից:

- ✓
- Ես քրդուր եմ, անունս՝ արջ,
 Դուռս բաց է հյուրի առաջ:
 Եթե մի օր անտառ զաս դու,
 Ես քեզ կտամ տանջի թոռ:
 Բայց արի տես՝ մեղր չունեմ
 Եվ չգիտեմ, քե ինչ անեմ:
 Մեղուները այդ անպիտան
 Գնամ քե չէ՛ վրա կտան:

ԲԱԴ

Ընտանի բաղերին զնահատում են համեղ մսի, փափուկ աղվամազի և ամուր փետուրների համար: Մեր երկրում բազմացնում են ընտանի բաղերի բազմաթիվ ցեղեր: Հայտնի են երկու՝ սպիտակ, մոխրագույն և սպիտակակուրծք ցեղերը:

Բաղերը ջրային թռչուններ են, և տարվա տաք եղանակներին իրենք են կեր հայթայթում լճակներում, լճերում և բրնձի դաշտերում: Կերակրվում են ծանծաղ ջրերում, հազվադեպ են սուզվում, ավելի շատ ձգտում են լայն կտուցով հասնել հատակին՝ ջրից դուրս թողնելով պոչը:

Նրանց քաշը հասնում է 3–4 կգ-ի: Վաղ գարնանը էգը ածում է 8–11 ծու: Հազիվ չորացած՝ աղվամազոտ բաղիկներն արդեն կարող են արագ տեղաշարժվել ցամաքում, լողալ և սուզվել:

ԳԱՅԼ

Աջքերը ճրագ են,
վազքը շար արագ է,
Աճյ օր է երազում,
հանդի սախ են ասում:

Ոգատարությունը հատկապես երևում է վտանգի կամ հիվանդության դեպքում. մայր գայլերը, սակայն, այս միջադեպում անգուրք են գտնվում, քանի որ նրանք զլանում են խնամելու իրենց թուլակազմ կամ վտանգի մեջ ընկած ձագուկներին: Նրանք այդպիսիներին ոչնչացնում են և զբաղվում միայն առողջներով:

Գայլերը շնագզիների ցեղի այդ գիշատիչները, ընտրում են չոր, գետերի մոտ գտնվող, քամուց պաշտպանված որջեր: Ունեն սուր հոտառություն, մեծ մասամբ շրջանցում են թակարդներն ու վտանգը, իսկ դրանց մեջ ընկնելիս, չմատնելով իրենց, լուռ կրում են արժանի պատիժը: Գայլը լավ է տարբերում զինված մարդուն անզենից: Վտանգի դեպքում վախեցած անհետանում է, իսկ թույլի մոտ դառնում է հանդուգն, համարձակ:

Այս կենդանին բնության մեջ նաև մի տեսակ բուժակի, մաքրողի դեր է կատարում, ոչնչացնում է հիվանդներին, նվազներին, ծերերին: Բացի գորշ գայլից, համարյա նույն կենսաձևն ունեն նաև մյուս տեսակները՝ սև, բևեռային գայլերը: Փոխվում է նրանց գուներանգը՝ շեկ, դեղնավուն, մոխրագույն, գծավոր, տարածման վայրը, իսկ բնագոյները, կերը չեն փոխվում:

Ինչպես ամենուր, Հայաստանում տարածված գորշ գայլերը նույնպես հանդիպում են ոչխարաբուծական շրջաններում, չոր անապատներում, անտառային շրջաններում, ընդհուպ մինչև ալպիական մարգագետիններում:

Գայլերը տարածված են երկրագնդի բոլոր մայրցամաքներում: Ապրում են միայնակ կամ ոհմակներով:

ԳՍՅԼԻ «ՄՍՆԻՖԵՍՏ»

Երբ հավաքվեցին գայլերը սուլած,
Առաջնորդ գայլը գայրույթով ասաց.

— Ինչու՞ ոչխարն էլ մեզ պես ազատ չէ,
Իմ ցեղակիցներ, պահանջում եմ ես,
Թողնել, որ նա էլ ուր ուզի գնա,
Անհոգ արածի որպեղ կամենա:
Ազատություն է ամեն րեղ իշխում,
Ո՞ր դարն է, ասեք, ի՞նչ հովիվ, ի՞նչ շուն:

Անհոգանքներին պեղծելին Ասրված Գայլին
Հոգառառ-Նյունը քվեց, իսկ շունը՝ ուժ: Գայլը
Հարշակվեց Գամշի վրա և ապեց պարտաօրել:
Չկարողանալով այդ անել՝ Գայլը գնաց Ասրված մար
և Հոգառառ-Նյունի փոխարեն ուժ խնդրեց: Ասրված
առաջ Գայլի Հոգառառ-Նյունը և քվեց շունը, իսկ շուն
ուժն էլ քվեց Գայլին: Գրանից հեթո շունը
Հոգառառ-Նյունը ավելի ապահով վիճակ պեղծեց իր
համար, քան Գայլը՝ ուժով:

ՍՈՒՏԼԻԿ ՈՐՍԿԱՆՆ ՈՒ ԲԿԼԻԿ ՉԱՅԼԸ

Ինձ բոլորդ էլ լավ ճանաչում եք ու գիտեք իմ հերոսությունները:

Բայց այ, այս մեկը վերջերս պատահեց: Լսած չեք լինի: Մի անգամ անտառում մի գայլ հարձակվեց ինձ վրա: Որ սովորական գայլ լինե՞ր կսպանե՞ի, մորթուց էլ նոր գլխարկ կկարե՞ի: Բայց ախր շատ մեծ գայլ էր, մի փղի չափ կլի՞ներ: Անմիջապես մտքդի պարկի մեջ: «Եվ ինչու՞ սպանեմ,— մտածեցի,— կտանեմ, կվարժեցնեմ, կարդալ ու գրել կսովորեցնեմ, կրկեսում ելութներ կունենամ»:

Գիտե՞ք, խելոք գայլ դուրս եկավ, ի՞նչ շուտ սովորեց գրել, կարդալ: Միայն թե շատ բկլիկ էր: Սովորելու ընթացքում կերավ մի քանի տառ ու թիվ:

Կարո՞ղ եք ասել, ո՞ր տառերն ու թվերն է կերել Սուտլիկ որսկանի բկլիկ գայլը:

$$12: ? + 2 = 6$$

$$5 \times ? + 1 = 31$$

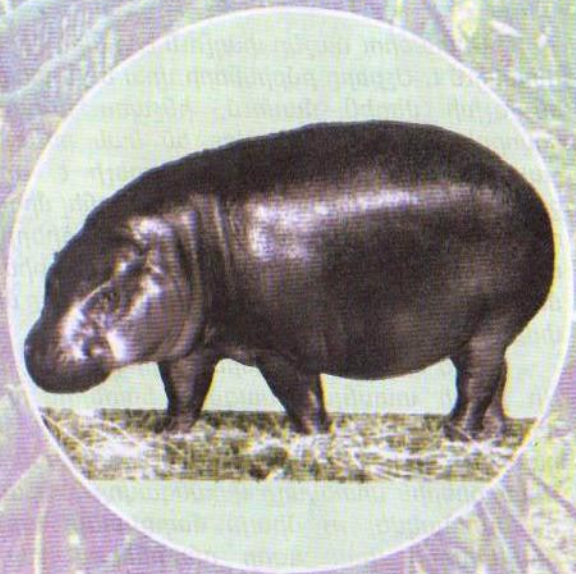
$$5 \times ? - 1 = 9$$

$$16: ? + 6 = 10$$

??ԳԴԵԶ??ԹԺ?ԼԻՆԾԿԴՉԴԵՍՅԵՆՈՉՊԶՈՍԿՏՐՑ?

ՓԲԵԿԴՅԾ

գվար?, գար?, խա?ել, ար?ի, դեր?ակ, ցն?ուղ

ԳԵՏԱԶԻ

Յ ին հռոմեացիները Աֆրիկայում՝ Նեղոսի գետաբերանում, տեսնելով ծանրամարմին, դանդաղաշարժ ինչ-որ կենդանիների, նրանց անվանեցին հունարեն «հիպոպոտամ» բառով, որ նշանակում է գետի ձի: Բայց գետաձին, թերևս, միայն փոնչացնում է ձիու պես, իսկ ընդհանրապես նրան ամենևին նման չէ:

ԳՈՐՏ

Գորտերը պատկանում են երկկենցաղների ընտանիքի թվին: Ունեն կարճ, լայն մարմին, թույլ արտահայտված պարանոց: Մաշկը հարթ է կամ թեթևակի բշտավոր: Դետին վերջավորությունները ավելի երկար են, քան առջևինները, որի հետևանքով տեղաշարժվում են ցատկերով: Վերին ծնոտի վրա ունեն ատամներ:

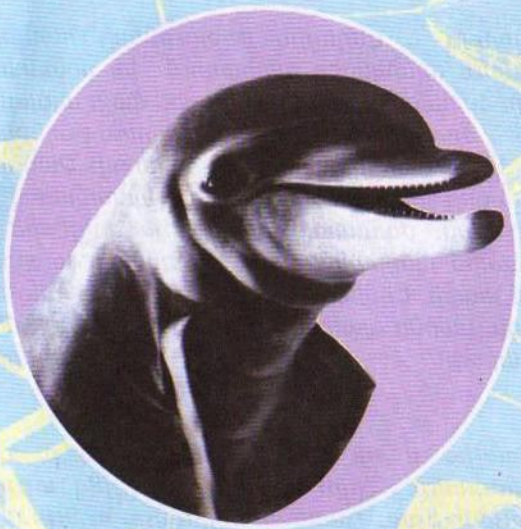
Շերտփուկների խոիկային ճեղքերը իրանի ձախ կողմում են:

Հայտնի է 32 սեռի 400 տեսակ՝ տարածված գրեթե ամենուրեք:

Լճային գորտեր ապրում են նաև Հայաստանում: Կան ջրային և ցամաքային ձևեր: Շատ երկրներում գորտի միսն ուտում են: Գորտը միաժամանակ ֆիզիոլոգիական փորձերի օբյեկտ է:

Սա առաջ հարթ է եղել: Սկեսրայրը նկատելով, որ հարսն առանց վաշվելու վերցնում է ուտում և որդի սաղաթը, թվել է երեւին: Դեկտը ամառից խոկայն գորտը է պարզել և մտել ջրերը:

Գորտը լճում
Ալիքների հետ էր վիճում,
Դարչել էր խենթ ու վիճում էր ինքն իր հետ...
Հեղո բազմեց մամուսարին,
Նայեց մոտի հսկա ծառին,
Նայեց սարին,
Ձկնիկներին պարզ լճակի,
Ու կոկոսաց այնպես ուժգին,
Որ քիչ մնաց սիրտը մաքի...
Հայրարարեց նա ամենքին,
Լճակներին ու ծովերին,
Մեծ անլուռի գազաններին,
Որ զավակն է հսկա կետի,
Որ փակել է նա ակունքը
Մի օր գետի...
Նա շար փքվեց ու պարծեցավ,
Չէր բաժանվում կաղնու շուքից
Բամիների կեղծ շուկից,
Չէր իմանում, որ անել է
Տիղմաջրի շերտփուկից...

ԴԵԼՖԻՆ

Վաղուց ի վեր դելֆինների մասին գոյություն ունեն հեքիաթների նման զարմանահրաշ պատմություններ:

Հունական լեգենդը պատմում է մի դելֆինի մասին, որն ամեն օր մի տղայի ծովածոցով տանում էր դպրոց ու ետ բերում: Մի անգամ տղան հիվանդացավ ու մահացավ: Դելֆինը սպասում էր նրան սովորական

տեղում և մեռավ իր փոքրիկ բարեկամի կարոտից: Հույն պատմիչը պատմում է, որ դելֆինները ձկնորսներին օգնում էին ձկներին ուռկանների մեջ քշել և դրա համար իբրև պարգև ստանում գինու մեջ թրջած հացի կտորներ:

Դելֆինները կաթնասուններ են և, չնայած ապրում են ջրում, օդ են շնչում: Դելֆինները ապրում են վտառներով՝ յուրաքանչյուրը 15–40 կենդանի: Երբ դելֆինն օգնության է կանչում, ընկերները սրընթաց լողալով մոտենում են, բռնում են նրան երկու ծայրերից և պահում ջրի վրա, որ նա կարողանա շնչել: Նույն կերպ նրանք օգնում են նաև խեղդվող մարդուն:

Բայց օվկիանոսում դելֆինները շատ հաճախ ուղեկցում են նավերին:

Դելֆինները սնվում են թռչող ձկներով, փափկամորթներով, խեցգետնակերով: Նրանք լողում են ժամում մինչև 50 կմ արագությամբ: Գիտնականները պնդում են, որ դելֆիններն ավելի խելամիտ են, քան կապիկներն ու շները: Դելֆինները միմյանց հետ հաղորդակցվում են սուլոցի և չապոցի նմանվող ձայներով:

Դելֆինները ապրում են խմբերով: Նրանց կյանքի տևողությունը 50, ավելի փոքրերինը՝ 30 տարի է:

Եղնիկ

Յայկական բնաշխարհը դժվար է պատկերացնել առանց այծյամների: Արագավազ, փոքր եղջերու է այծյամը. մարմինը համեմատաբար կարճ է, վիզը՝ երկար, նրա գեղեցիկ մորթին ամռանը շիկակարմիր է, ձմռանը՝ գորշ: Եղնիկը հիմնականում ապրում է անտառներում: Սնվում են խոտաբույսերով, վայրի պտուղներով ու հատապտուղներով: Սիրում է ջրափի եղեգնուտներն ու բացատները: Որսորդները հետապնդում են նրանց համեղ մսի,

գեղեցիկ մորթու և գեղեցիկ եղջյուրների համար: Ամռանը հասուն եղնիկները թափառում են միայնակ, իսկ աշնանը, ձմռանը՝ խմբերով: Մայիսին մայր այծյամը ունենում է 1-2 ձագ: Երանց կաթով կերակրում է այնքան ժամանակ, մինչև կարողանան սնվել խոտով: Չափերը շուտ ընտելացող արարածներ են, դրա պատճառով էլ որսորդները շատ ժամանակ որսում են ձագերին և պահում տնային պայմաններում: Այծյամները ապրում են մինչև 16 տարի: Եղնիկները մեր բնության սքանչելի զարդերից են, նարնց պահպանելն ու բազմացնելը մեր բոլորի պարտքն է: Պահպանենք մեր գեղեցիկ բնությունը:

Ապրդալից, վճիպ երկնքով մի գիշեր էր, երբ մենք արթնացանք և որոշեցինք դիմավորել արշալույսը Մայմեհիսի վրա: Ծանապարհին այս ու այն առփակից ջուր խմելով, երգելով ու թովռալով հասանք մի թփուտի: Որոշեցինք հենց այդ թփուտի մոտ էլ հանգստանալ, ապա նոր շարունակել ճանապարհը: Հանկարծ մեկը գոռալով փախավ: Մենք հանգստացրինք նրան, և նա ասաց, որ թփուտում գայլ կա: Բոլորը շփոթված էին. մեկը քար էր չեռքն առել, մյուսը՝ փայտ, և իրար խրախուսելով շրջանցեցինք թփուտը: Տղաներից մեկը, որը բոլորից համարչակն է, հեղքաչեց թփերի խիտ ճյուղերը: Գայլի փոխարեն մի կղնիկ էր պատկած թփերի մեջ: Եղնիկը վիրավոր էր: Մենք վիրակապեցինք նրա առջևի բարակ ոտքերը,

Ճյուղերից պատգարակ սարքեցինք ու, եղնիկին հեղիներս առած, հասանք Մայնեիսի գազաքր:

Հաջորդ կեսօրին վերադարձանք ճամբար, բոլորը հավաքվել, ուրախ հեղաբրբրությունք նայում էին եղնիկին, շոյում նրա փափուկ պարանոցը: Ամբողջ ամառ խնամեցինք եղնիկին, նրա հեղ մտերմացանք, դարձանք անբաժան ընկերներ:

Հեղտ մեքենայով մարդիկ եկան և եղնիկին տարան կենդանաբանասան աշգի:

ԵՂՋԵՐՈՒ

Եղջերուները պատկանում են երկկծղա-կավորների կարգի կաթնասունների ընտանիքին: Ունեն բարձր ոտքեր, կարճ պոչ, երկար և շարժուն ականջներ: Արուները կրում են ճյուղավորված եղջյուրներ, որոնք ամեն տարի փոխարինում են նորերով:

Հայտնի են 17 սեռի մոտ 40 տեսակ: Ապրում են անտառներում, անտառատափաստաններում, տունդրայում՝ փոքր խմբերով: Նրանք անցնում են հարյուրավոր կմ: Սնվում են ճյուղերով, տերևներով, խոտերով, մամուռներով, քարաքոսներով: Սեռահասուն են դառնում 1,5 տարեկանում: Չուգավորվում են աշնանը կամ ամռան վերջին: Չագերին (1–2) մայրը, մինչև նոր հղիություն, կերակրում է կաթով: Իսկական եղջերուներին են պատկանում ազնվացեղ եղջերուները, բժավոր եղջերուները, եղնիկը, մարալը: Տարածված են Ղրիմում, Կովկասում, Սիբիրի հարավում, Հեռավոր Արևելքում: Մարմնի երկարությունը մոտ 200 սմ է, քաշը՝ 100–300 կգ: Չոսկրացած եղջյուրներից ստանում են արժեքավոր դեղանյութ: Օգտագործում են միսը, մորթին:

ՉԱՏԻԿ

Անչափ փոքրիկ կարծիր գնդիկ,
Խապեր վրան, թևեր վրան,
Գարնան խաբրիկ, ի՞նչ միզապրիկ,

Մեզը կարծիր պուրպուրիկ,
չափ սիրուն է ու փոքրիկ
Ունի թևեր ու պապյան,
ի՞նչ էք ասում դուք նրան:

Կարմիր, մեջքին սև, ամենից հաճախ յոթ կետեր ունեցող այդ կլորիկ բզեզին, հավանաբար, բոլորդ գիտեք: Բզեզի «գատիկ» անվանումը շատ հին է և կապված է, ըստ երևույթին, այն բանի հետ, որ նա երևան է գալիս «Ձատիկ» եկեղեցական տոնի օրերին:

Երբ գատիկը վտանգ է զգում, նրա ոտքերի ծալքերում հայտնվում են նարնջագույն հեղուկի կաթիլներ: Այդ հեղուկը շատ անդուր համ ունի և խրտնեցնում ու վանում է բզեզի թշնամիներին:

Բայց բջերը գիտեն, որ առաջին հայացքից անվնաս թվացող գատիկը գիշատիչ է: Կարծում եք, թե նա զու՞ր է եռանդով վազվզում ճյուղերի տերևների վրայով: Ամենևին: Նա կեր է փնտրում: Նրա կերը լվիճներն են մատողաչքույտերի հյութը ծծող մանր միջատները: Դենց այդ լվիճներին էլ գտնում և խժռում է գատիկը: Նա լավ ախորժակ ունի, օրվա մեջ կարող է ուտել մինչև 200 լվիճ: Ձատիկի թրթուրն ուտում է զրեթե երկու անգամ ավելի:

Ձատիկ, գապիկ, քեզ վրա
Չույգ թևեր կան, զույգ զրահ,
Երբ վրանց է սպառնում,
Չրահների թևեր դառնում՝
Փրկում են քեզ վրանցից,
Ու չես զրկվում դու կյանքից:
Թեև փոքր ես, մի մատիկ,
Բայց շափ խելոք ես, գապիկ:

ՉԵՐԻ

Շատ հին ժամանակ գեղերը շերտավոր չէին: Դրանք սպիտակ ձիուկներ էին: Հիմա լսեք, թե ինչպես սպիտակ ձիուկները դարձան շերտավոր:

Ծեր ներկարարը մենակ էր ապրում:

Մի օր գեղը հյուր եկավ ներկարարին և հավանեց նրա տնակը:

– Կարելի՞ է ես քեզ հետ ապրեմ այս տնակում, – հարցրեց գեղը:

Ներկարարը համաձայնեց: Նա շատ աշխատասեր էր: Ներկում էր տներ, տանիքներ: Իսկ գեղը մնում է տանը և սպասում ներկարարին:

Մի օր ներկարարը նկատեց, որ իր տնակի ցանկապատը հնացել է: «Կաղն եթե կներկեմ», – մտածեց նա:

Մյուս օրը առավոտ շուտ, ներկարարն արթնացավ ու անցավ գործի:

Քիչ հետո տնակի ցանկապատը կարծես նոր լինեց:

– Ջգույշ, գեղ, ցանկապատին չկպչես: Ներկը դեռ քաց է, – ասաց ներկարարը և զնաց գործի:

Այդ օրը գեղին հյուր եկան նրա ընկերները՝ բոլոր մյուս գեղերը:

– Ի՞նչ լավ է այս տնակում, – ասացին նրանք:

Շատ գեղերը դուրս եկան տնակից և սկսեցին պարել ու ցատկոտել բակում, քսվեցին նոր ներկած ցանկապատին: Սպիտակ ձիուկները դարձան շերտավոր:

Երբ ներկարարը տուն եկավ, տեսավ իր ընկերոջը շերտավորված և տխուր–տրտում:

– Մի տխրիր, հիմա ես քեզ կլողացնեմ: Բայց ներկարարը ինչքան օճառեց, ինչքան տրորեց գեղին, ներկերի շերտերը չանցան:

Հիմա իմացա՞ք, թե ինչպես սպիտակ ձիուկները դարձան շերտավոր:

ԷՇ

ԷՇՆ ՈՒ ԳՈՂԵՐԸ

Էշը քնռան փակ
 Հոզնում է, նստում:
 Տերն է անհասնգիսը
 Նրան նսիսատում.
 – Շուր փեր կաց,
 փախչենը,

Ես մի բարի, համեստ էշ եմ,
 Տեղ կա հազար ավտո արժեմ:
 Մեզքիս արած ահագին քն,
 Կանգնեմ դժվար կաման ու լն:

Գողեր են գալիս...
 – Գալիս են, բող գան,
 Ինքը մրսածիր,
 Ինչ համար մեկ չէ՞
 Ով քն կբարձի:

Չորում լինեմ, սարի ծերին,
 Չոր կրանեմ հնչվորներին:

ԲԱՆՋԱՐԱՐՈՒՅԾ ԻՇՈՒԿԸ

Մի իշուկ կար քաղիան անող,
 Գլուխը կախ անդուլ բանող:
 Մարգը մրսավ կանուխ–կանուխ:
 Հնչեց անրուկ ու անանուխ:
 Երբ գազարին հերթը հասավ,
 – Այ թե համով բան է,– ասավ:
 Ողջը արեց փակնուլբա,
 Բայց դու խոսքը լսիր նրա.
 – Ինչքան դժվար գործ կա՝ կանեմ,
 Չիր այգին էլ կքաղիանեմ...

Ասրված մի օր կանչում է կենդանիներին, որ խելի բաժանի: Ամեն կենդանի գալիս է իր բաժինը ղերցնում: Բուրբոց ղերջը ներկայանում է էշը: Ասրված քաղիս է նրան իր մոտ մնացած մի փոփր կրտսր խելիքը: Էշն ասում է. «Բա ես էս փոփր կրտսր խելիքով ոչ պիտի անեմ»: «Անաչառնի, – ասում է Ասրված, – ղադը շուր ԿԳաս, ականջներ եմ բաժանելու»: Էշը հեղեյակ օրը շուր է ներկայանում: Ասրված մեծ–մեծ ականջներ է քաղիս նրան: Դրա համար էլ էշ խելիք փոփր է, ականջները՝ մեծ:

ԸՆԶՈՒՂՏ

Մորթա՛ առյուծի,
Մորուբա՛ այծի,
Ի՞նչ երկար վկից
Կճանաչե՛ք ինձ:

Երկրի վրա բնակվող «ամենաբարձրահասակ» կենդանին է ընծուղտը: Նրա 6 մետրի հասնող հասակի կեսը կազմում է պարանոցը:

Այդ երեք մետրանոց պարանոցում, ինչպես նաև մարդու և բոլոր կաթնասունների պարանոցի ողերը յոթն են, միայն ընծուղտինը շատ ծզված են:

Առաջին հայացքից ընծուղտը շատ տարօրինակ կենդանի է թվում: Երկար վզին նստած է փոքրիկ եղջյուրիկներով գլուխը:

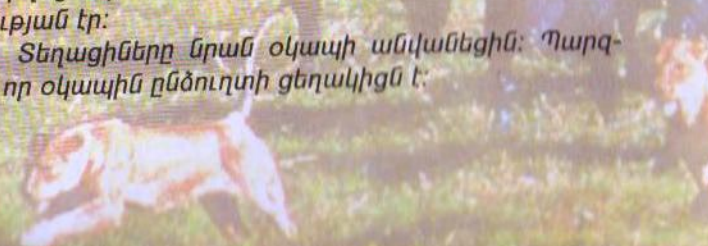
Առջևի ոտքերը երկար են հետևինից: Պոչը մեկ մետր է: Գույնը դեղին է՝ մուգ շագանակագույն նախշերով:

Երկար ոտքերի և պարանոցի շնորհիվ բարձր ծառից էլ է տերև պոկում և սնվում նրանով: Երկար ոտքերով ավելի հեշտ է գիշատիչներից փախչելը:

Բարձր հասակը նրան հնարավորություն է տալիս հեռուն տեսնելու և ժամանակին նկատելու գիշատիչին: Նրա վրայի նախշերը օգնում են թաքնվելու ծառերի ստվերում: Իսկ երկար ոտքերով վատ չի վազում արշավածիուց:

Բայց բոլոր ընծուղտները չէ, որ այդպես են: Մոտ հարյուր տարի առաջ Աֆրիկայի անտառներում հայտնաբերվեց մի անսովոր կենդանի, որը ավանակի մեծության էր:

Տեղացիները նրան օկապի անվանեցին: Պարզվեց, որ օկապին ընծուղտի ցեղակիցն է:

ԹՈՒԹԱԿ

Ո՞ր թռչունն է գույնագույն,
Ո՞ր մեկ կրկնում է իսկույն:

Թութակները իրենց ամուր ու կեռ կտուցով ջարդում են բույսերի, պտուղների ու սերմերի կեղևները և սնվում միջուկով: Խոշոր թութակները կարող են ջարդել ամենամուր ընկույզը: Բացի դրանից, կտուցը թութակներին օգնում է

մագլցելու ծառերի ճյուղերն ի վեր, այն, ասես, նրանց երրորդ ոտքը լինի:

Թութակների մեծ մասի թևերը լավ են զարգացած, և նրանք արագ են թռչում: Սակայն կան նաև չթռչող թութակներ: Բնության մեջ թութակները միմյանց հետ հաղորդակցվում են սուր, ականջ ծակող ճղճղոցով կամ մեղմ ճռվողյունով:

Ինչ խոսք, նախադասություններն ու բառերը թութակներն արտասանում են ոչ թե գիտակցաբար, այլ ստակ սերտած, կրկնում են միշտ միևնույնը:

Թութակները տարբեր չափերի են լինում (13 սմ): Հայտնի են թութակների երեք հարյուրից ավելի տեսակներ:

ԻՇԽԱՆ

Մեծանի հանրահայտ, հրաշալի իշխանը առաջացել է Հայաստանի լեռնային վճիտ ու սառը գետակներում, ժամանակից շուտ տարածված կարմրախայտից: Գեղեցիկ ծուկ է իշխանը: Երա արծաթափայլ, գլանաձև կամ իլիկաձև մարմինը գրեթե ամբողջությամբ պահած է խոշոր, սև, երբեմն նարնջագույն կամ կարմիր պտերով: Շատ համեղ է նրա համարյա անփուշ միսը: Ով երբևէ իշխան չի կերել, չի ճաշակել աշխարհի ամենաընտիր ուտելիքներից մեկը: Իշխանը սնվում է ջրի հատակին ապրող մանր կենդանիներով, որդերով, խխունջներով:

Իշխանը միջին մեծության ծուկ է: Իշխանի պաշարները հարստացնելու համար ստեղծվել են մի շարք ձկնաբուծարաններ:

Ժամանակին Գյոկ-չայ կամ ծրռան գետից միայն մի տեսակ սև ծուկ էր դուրս գալիս, որը վնասում էր ուտողին: Այս կողմերում ապրող մի մարդ՝ Իշխան անունով, որ, թողնելով աշխարհային կյանքը, ճգնավոր էր դարձել, փայտից ծուկ է շինում և նետում գետը: Ժամանակ անց նույն գետից սկսում է դուրս գալ մի նոր հրաշալի ծուկ, որը ճգնավորի անունով կոչվում է իշխան:

ԼՈՒՄԱՆ

Կատվագգինների ընտանիքի կաթնասուն կենդանի է: Մարմնի երկարությունը 82–109 սմ է, պոչինը՝ 20–31 սմ, քաշը՝ 8–17 կգ: Ուրբերն ուժեղ են, համեմատաբար երկար, թաթերը՝ լայն: Ականջների ծայրերին ունի վրձնաձև մազափունջ:

Գույնը տարբեր է՝ միատարր կամ բծավոր: Տարածված է եվրոպայում, Ասիայում, Հյուսիսային Ամերիկայում: Ապրում է անտառներում, հարթավայրերում, սարերում: Սնվում է նապաստակներով, մկներով, կրծողներով ու թռչուններով: Հղիությունը 9–10 շաբաթ է, ունենում է 2–3 ձագ: Հայաստանում տարածված է Արարատի, Ալավերդու, Իջևանի, Վանաձորի, Կրասնոսելսկի, Ղափանի, Մեղրու շրջաններում: Օգտագործվում է միայն մորթին:

ԽՈՉ

Այս կենդանուն մարդը ընտելացրել է շուրջ 10 հազար տարի առաջ: Նախնադարյան որսորդին վայրի խոզերը՝ վարազները, հանդիպում էին ամենուրեք:

Խոզը դարձավ հիմնական և ամենատարածված ընտանի կենդանիներից մեկը: Երկար տարիների ընթացքում, ենթարկվելով մարդու ազդեցությանը, այդ կենդանին խիստ փոխվել է և ոչ միայն արտաքուստ:

Քնում է գիշերը, սնվում ցեղեկը, երկու-երեք անգամ ավելի շատ խոճկորներ է ունենում, բան վարազը, և իր վայրի ցեղակցի կողքին իսկա է թվում:

Խոզը շատ արժեքավոր կենդանի է: Ցեղական խոզը ծնում և սնում է 10-12, իսկ ոեկորդակիրները՝

28-32 խոճկոր: Տարվա մեջ երկու անգամ ծագ են տալիս: Մասողաչները շատ արագ աճում են ու զիրանում:

Խոզերը վատ են տեսնում, բայց փոխարենը զարգացած են նրանց լսողությունն ու հոտառությունը:

Հայաստանում խոզերի բուծմամբ զբաղվել են հնագույն ժամանակներից:

Հիսուսան ու Մանուելը հրապ էն գալիս՝ Գեղարեց աղբյուր հանելու: Հիսուսը խփում է հուսովայանը Գեղարեցի և ինքույն մի պալապ աղբյուր է բերում: Հերթը հասնում է Մանուելին: Այս Հիսուսին դասնում է այնպեղ, որ ինքը թափումն ջրով լի փկեր էր թողել: Խփում է մեկին, մյուսին, երրորդին՝ ջուր չի գալիս: Դու մի սախ, խոզը եկել, հոգը փոխել, փկեր թափել և ջուրը հանել էր: Գնում է գեղջին փկի փեղը՝ փեկնում է, որ խոզը պատկել է փկի փոխարեն: Բարեկացած Մանուելը բռնում է խոզի պոչից, ձվձվացնում ու առում. « Այ այն թի՞ված լինես պոս...»: Հիսուսան իսկույնն ղրա է բերում. « Բո բռնած փեղը միայն թող այն թի՞ված լինի »:

Այդ է պատճառն ահա, որ թատրվերը խոզի միս չեն ուտում, իսկ հայերն էլ միայն խոզի պոչն են օգտն հրցում:

Խոզը խրեց
Դունչ ու պոչ
Ու պղպորեց
Ջուրը ջինջ,

Փուլից մեկը
Ու սասավ.
- Ուխայ, ինչ լավ
Տեղ է սա...

ԾԻԾԵՌՆԱԿ

Երկու սիրուն աչիկ ունի,
 Մկրատաձև պոչիկ ունի,
 Կուրծքն սպիտակ՝ կարծի նման,
 Թևերը սև՝ սարծի նման:

Ծիծեռնակներն ապրում են տարբեր վայրերում, միմյանցից զանազանվում են թե՛ արտաքինով, թե՛ ապրելակերպով: Բայց բոլորի թևերն էլ նեղ են, երկար, ծայրերը՝ սուր: Քաղաքային ու առափնյա ծիծեռնակների պոչի բացվածքը լայն՝չէ, իսկ գյուղականինը՝ մկրատաձև է:

Ծիծեռնակների թռիչքին նայելիս կարելի է կարծել, թե նրանք հենց այնպես խայտում են, խաղում, «լողանում»՝ արևի ճառագայթներում: Իրականում նրանք անդադար «աշխատում» են՝ միջատներ են որսում: Ժողովուրդը ծիծեռնակների հետ մի նախանշան է կապել. եթե նրանք բարձր են թռչում՝ լավ եղանակ է լինելու, ցածր են թռչում՝ անձրև է գալու: Նախանշանը ճիշտ է, բայց բանն այստեղ ոչ թե ծիծեռնակներն են, այլ այն միջատները, որոնց նրանք որսում են: Անձրևից առաջ, երբ օդն ավելի է խոնավանում, միջատների թևիկներն ուռչում են և ծանրանալով՝ նրանց ներքև քաշում: Ծիծեռնակները միջատներին որսում են միայն օդում: Ծիծեռնակները հազվադեպ են իջնում գետնին, որովհետև վատ են քայլում և գետնից էլ դժվարությամբ են վեր թռչում: Ջուրն անգամ խմում են թռչելիս՝ կտուցով որսալով կաթիլը: Պատահական չէ, որ նրա անունով են կոչվել հայկական հին բնակատեղիներ, ճարտարապետական հուշարձաններ: Դրանցից են, օրինակ, Ծիծեռնակաբերդը Երևանում, ուր կառուցված է Մեծ եղեռնի զոհերի հիշատակը հավերժացնող և հայ ժողովրդի վերածնունդը խորհրդանշող հուշարձանը,

5-6-րդ դարերի Ծիծեռնակավանքը Գորիսի շրջանում։
 Երա անունն է կրում նաև ձեր սիրելի ամսագրերից մեկը՝
 «Ծիծեռնակը»։ Ծիծեռնակը ներշնչանքի աղբյուր է եղել
 հայ գրողների ու բանաստեղծների համար։ Չեզանից
 շատերն են հավանաբար երգում Գևորգ Դողդիսյանի
 «Ծիծեռնակ» բանաստեղծության խոսքերով ստեղծված
 հանրահայտ երգը, որը, «Կռունկ» երգի նման, դարձել է
 հայրենիքի կարոտի ու հայրենասիրության խորհրդանիշ։

«Դեպի ո՞ր, ինչ ասա,
 Թռչում ես այդպես արագ»։

Առ ժամանակին մի ճարտար ու խաղաղասիրտ
 երեխա է եղել։ Խորթն ճայրը, արելով նրան, ոտք
 հիվանդ է փռացել ու պահանջել է ամուսնուց, որ
 կորթի գաժակի ճկույթը և քա իրեն ուրիշ, որպեսզի
 առաջջանա։ Ամուսինը ակամայից կտրատել է շար
 կնոջ կամիքը, կորել է նրա ճկույթը, որից երեխան
 մահացել է։ Երբ ամուսինը երեխայի ճկույթը
 քատել է կնոջը, որ նա ուրիշ ու առաջջանա,
 ճկույթը հանկարծ թիթեռնակ է դարձել ու թռել
 է՝ երգելով։

Ծիծեռնակն էմ ես, թիթեռնակն էմ,
 Հորը մորթա՞մ թիթեռնակն էմ,
 Մորը կերա՞մ թիթեռնակն էմ,
 Թռել, թիթեռնակն էմ գրատել։

Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ,
 Դու՝ զարնան սիրուն բռնակ,
 Դեպի ու՞ր, ինչ ասա,
 Թռչում ես այդպես արագ։
 Ախ, բո՛հիք, ծիծեռնակ
 Ծնած րեդս Աշխարակ,
 Անդ շինիր քո բույնը
 Հայրենի կրուրի փակ։
 Անդ հեռու ալևոր,
 Հայր ունիմ սգավոր,
 Որ միակ իր որդուն
 Սպասում է օրոր։
 Դե՛հ, սիրուն ծիծեռնակ,
 Հեռացի՛ր, բո՛հիք արագ
 Դեպ հայոց երկիրը՝
 Ծնաց րեդս Աշխարակ։

ԿԱՊԻԿ

Կենդանի եմ մարդու պես,
Ունեմ և՛ ձեռք, և՛ երես,
Տունս՝ փայտեկ անփայտը,
Մեծ ծառերի կապարը:

Մարդն առաջացել է ոչ թե այժմյան կապիկներից, այլ հնագույն խոշոր մարդանման կապիկներից:

Շատ ընդհանուր հատկանիշներ կան մարդու և կապիկ արյան բաղադրության, ուղեղի կազմության, զգայարանների և կմախքի կառուցվածքի միջև: Կապիկների օրգանիզմը հարմարեցված է հենց ծառերի վրա ապրելու պայմաններին: Միայն ծառերի վրա է, որ կապիկներն իրենց թեթև և ազատ են զգում:

Գետնի վրա նրանք դառնում են անճար և անօգնական: Շնորհիվ իրենց երկար ձեռքերի ու ավելի կարծ ոտքերի, շնորհիվ իրենց պիտերի ու ներբանների, որոնք հավասար ծարավությամբ են կառչում ճյուղերից, կապիկները կայծակի արագությամբ, ծառից ծառ ցատկելով, տեղաշարժվում են անտառում: Ծառերի վրա նրանք գտնում են իրենց սնունդը՝ պտուղներ, տերևներ, նորածիլ բողբոջներ ու շիվեր, միջատներ, թռչունների ձվեր:

*Ճեր կապիկ եմ, դեռ մարպիկ եմ,
Տունս՝ փեղ ունեմ՝ ես պապիկ եմ,
Բայց այնպես եմ ես ամաչում,
Թռռնիկներին չեմ մանաչում:
Ախր զիպե՞ք պատմառն իմչե՛,
Դե, կապիկ եմ, խելքս քիչ է:*

ԿԱՏՈՒ

Գիշեր-ցերեկ ծան է գալիս,
Մուկը բռնում վաչ է փալիս:

Ընտանի կատուները շատ նման են իրենց վայրի ցեղակիցներին՝ շերտավոր վագրին, արքայական առյուծին:
Նրանք միևնույն կատվագգիների ընտանիքից են: Ընտանի կատուն երկար ու փառավոր պատմություն ունի: Երբ մարդիկ սկսեցին զբաղվել երկրագործությամբ, աշնան բերքի պաշարը պահում էին շտեմարաններում ու ամբարներում: Բայց արի ու տես, որ այդ բերքի մի զգալի մասն առնետների ու մկների բաժին էր դառնում: Նրանցից ազատվելու համար մարդն ընտելացրեց կատվին:

Հին եգիպտոսում կատվին նույնիսկ սուրբ կենդանի էին համարում: Կատուն համբերությամբ, ժամերով հսկում է մկան բույնը, միայն պոչի ծայրն է ցնցվում ու մատնում նրա լարված վիճակը:

Սիրելի՛ն եմ ամեն փան,
Մանուկներին քարեկամ,
Մուշտակս՝ փաք ու քնքուշ,
Ես՝ մկների աչքի փուշ:
Անբողջ օրը փանը մնում,
Փափուկ քարձի վրա քնում,
Հենց որ մուկ եմ փեսնում հանկարծ,
Բազեի պես որս եմ անում:

Կար մի կապու,
Աշխատում էր
Տեղեկապու:
Ով ինչ հարցներ,
Միայն կասեր.
– Թե որ բռնեք
Դուք այդ ուղին,
Կհանդիպեք
Մի շան փղի,
Իսկ քե բռնեք
Դուք այս ճամփան,
Չեք դեմ կեղևի

Բունը մկան:
Անթիվ հարցմունք,
Պատասխանը՝
Կա՛մ շուն, կա՛մ մուկ:
Բողոքեցին:
Հիմա կապուն
Գործազուրկ է,
Չի աշխատում:
Ման է գալիս
Նա ալարկուր,
Ընից հեռու,
Մկների մուր:

ԿԱՐԱՎ

Թռչում է՝ համ ճի,
Լողում է՝ նամ ճի,
Երգում է այն ժամին,
Երբ ծուր է իր ծակին:

Կարապը, որ ամենախոշոր և ուժեղ թռչուններից է, դեռևս խոր անցյալից համարվում է գեղեցկության ու սիրո, անաղարտության ու քնքշության խորհրդանիշ:

Շատ գրույցներում ու ավանդություններում է գովերգվել կարապը: Մի հինավուրց լեգենդ կա կարապի երգի մասին, որ այդ չքնաղ թռչունն, իբր, երգում է մեռելուց առաջ:

Կարապն այդպիսի երգ, իհարկե, չի երգում: Առհասարակ, նա երգեցիկ թռչունների թվին չի էլ պատկանում: Թշշան կարապը կարող է միայն անշտապ կռնչալ, իսկ կանչող կարապը՝ շեփոռի բարձր ու հանդիսավոր հնչյուններ արձակել:

Կարապները բացառիկ զգայուն ու զգուշավոր թռչուններ են և բնադրում են խուլ, գրեթե անմատչելի լճերի մոտ աճող ամենախիտ եղեգնուտներում:

Փոքրիկ կարապների դաստիարակության հոգսը հայրն ու մայրը կիսում են միմյանց միջև:

Կարապը գեղեցիկ և այժմ արդեն բնության հազվագյուտ եակներից է: Արգելված է նրա որսը:

շատ փոքրիկ: Հսկա շիկակարմիր կենգուրուից, որի երկարությունը պոչի հետ միասին հասնում է մինչև երկու և կես մետրի, ծնվում է ընդամենը 3 սմ մեծության ծագ: Ծնվելուց անմիջապես հետո ծագը կատարում է իր առաջին ճանապարհորդությունը, առանց մոր օգնության, իր սուր ճանկերով կառչելով մոր փորի մազերին հասնում է պարկին ու ներս սողոսկում:

Կենգուրուի ծագը մայրական կաթով սնվում է մոտ 65 օր, հետո սկսում է դուրս նայել պարկից, ապա նաև դուրս գալ այնտեղից: Երբեմն նա մտնում է պարկի մեջ պարզապես տաքանալու համար:

Կենգուրուի հետևի ոտքերն ուժեղ են, պոչը՝ հաստ, ուսերը՝ նեղ, իսկ առջևի թաթերը շատ փոքր են, նման մարդու ձեռքերին:

ԿԵՆԳՈՒՐՈՒ

Սա մի շատ ինքնատիպ կենդանի է: Նույնիսկ կենդանաբանական այգում կարելի է տեսնել, թե ինչպես մոր փորի վրայի պարկից հանկարծ դուրս է ցցվում կենգուրուի ծագի հետաքրքիր դնչիկը:

Կենգուրուի ծագը ծնվում է կույր, լրիվ մերկ ու

ԿԵՏ

Օվկիանոսում է նա ծխայն ապրում,
Մի առյժ փեղ կանի նրա բերանում:

Նա՛ վիթխարի ծի Տարծին,
Յայրադժյուրը՝ իր ծեղքին,
Օվկիանների բնակիչ,
Կարնատուն է գիշարիչ:

Զեզանից շատերը, երկի, կարծում են, թե կետը ծուկ է, որովհետև ապրում է ջրում: Բայց կետը ծուկ չէ և շնչում է ոչ թե խռիկներով, այլ թոքերով: Ու թեև նա կարող է երկար մնալ ջրի տակ, այնուամենայնիվ, անհրաժեշտ է լինում, որ օդ շնչելու համար ջրի երես դուրս գա: Կետի

արտաշնչած օդում շատ է ջրային գոլորշին: Ռունգներից դուրս գալով՝ գոլորշին սառչում է և վերածվում ջրի մանրագույն կաթիլների շիթի:

Պատահում է, որ կետը դեռ չի երևում, բայց ծովի վրա արդեն շատրվան է ցայտում:

Կետերը կաթնասուններ են, ծնում են կենդանի ձագեր և նրանց սնում կաթով: Կետերը շատ բազմազան են: Գիտնականները նրանց ստորաբաժանել են երկու խմբի՝ ատամնավոր և բեղավոր:

Ատամնավոր ամենամեծ կետը կաշավոտն է, որի երկարությունը հասնում է 15-20 մ-ի:

Սեկ օրվա մեջ կետն ուտում է 2-4 տոննա կեր, միայն «ծաշի» կամ «նախածաշի» համար հարկավոր է մեկ միլիարդ փոքրիկ խեցգետին:

ԿԵՏՆ ՈՒ ՇՆԱԶԿԵՐԸ

Կեպը հսկա էր,
Ուժեղ էր ծովում,
– Ուժեղ եմ, անպարտ.–
Գլուխն էր գովում:
Շնաշկները
Այդ որ լսեցին,
Կեպի շուրջը լուր
Վարտ կազմեցին:

Քշեցին կեպին
Միևէկ ծանծաղուպ,
Ու խրվեց ձահնում
Կեպը հիսուն փութ:
Շնաշկները
Կեպին խաբեցին,
Ուժեղ հսկային
Խոնրով լափեցին:

ԿԶԱՔԻՍ

Կզաքիսները միջին մեծության (40–80 սմ) կենդանիներ են, մարմինը ձգված է, ճկուն, փափուկ աղվամազով ծածկված: Լինում են գորշ և մուգ շագանակագույն: Հայտնի է 6 տեսակ: Տարածված են Եվրոպայում, Ասիայում և Հյուսիսային Ամերիկայում: Հայաստանում տարածված են կովկասյան կզաքիսները, որոնք ապրում են քարքարոտ և ժայռոտ վայրերում:

Սնվում են մանր կրծողներով, թռչուններով, ընկույզով, հատապտուղներով, պտուղներով: Գիշերային կյանք են վարում, լավ մազլցում են: Զուգավորվում են հուլիս–օգոստոս ամիսներին:

Ոչնչացնում են գյուղատնտեսության վնասատուներին, մորթին արժեքավոր է:

ԿԿՈՒ

Ամեն ոք, ով եղել է անտառում, լսել է կկվի կռինչը: Հայտնի է, որ շատ կկուներ ծու են ածում ուրիշ թռչունների բներում, իսկ կկվի ձվից դուրս եկած ձագը հրում, բնից դուրս է նետում «տանտեր» ձագերին: Բայց քչերը, հավանաբար, գիտեն, թե ինչ մեծ ախորժակ ունի կկուն:

Դրա շնորհիվ նա փոխհատուցում է այն վնասը, որ պատճառում է ուրիշ թռչուններին կործանելով:

Նա ոչնչացնում է բազմաթիվ այդ թվում այնպիսի վնասատուների, միջատների, որոնց մյուս թռչունները չեն ուտում:

Ձու է միշտ դնում ուրիշի բնում,
Իր հոպից բույնն է թռչնում ու գնում:

Ուրիշի բնում ձվեր է դնում,
Եվ իր անունն է անվերջ կրկնում:

Արև, զարուն, կանաչ օրեր,
Մայրը փռեց փափուկ շորեր,
Իր բադիկին դրեց ճոճքում,
Գարնան հովն է մեղմիկ փչում...
Մայրը դաշտում գործի անցավ,
Իր բադիկին նա մոռացավ:
Մեկ էլ փեսավ՝ ճոճքը դադարի,
Գլխին զարկեց, դարձավ թռչնակ:
Վիշտը սրտում, ամեն զարուն,
Թափառում է նա անփառում:
Լաց է լինում հոնգուր-հոնգուր,
Կանչում չազին.
— Կու-կու,
Կու-կու...

Հարբը Ժամից ծածկ է կապում, երբեքային
դնում մեջքը և գնում վաղվան անելու: Երբ
Ժամանակ անց վերադառանում է, երբեքային այլևս
չի գտնում գրեզում:

Ծածկից և անխառնի վախից նա թռչուն է
դառանում և «կու-կու» կանչելով անում է
մեզորեկ երբեքային:

ԿՈԿՈՐԴԻԼՈՍ

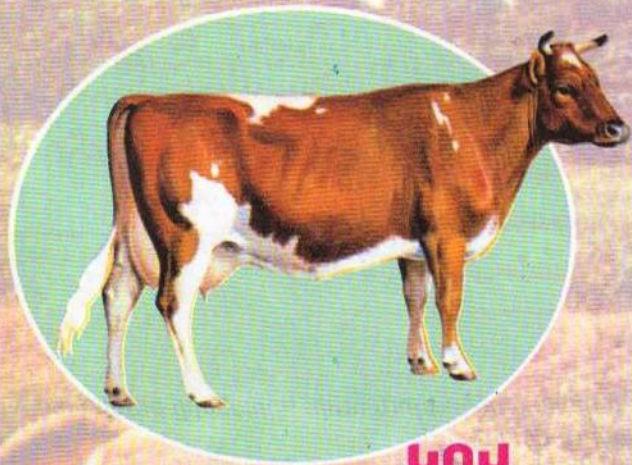
Ի՞նչ փունջը ծով և օվկիանոս է,
Ես անվախ լողորդ կոկորդիլոսն եմ,
Պոչս երկար է,
Բերանս հսկա,
Ինձ անվանում են Նեյլոսի սրբա:

Կոկորդիլոսների մարմնի երկարությունը 2–5, երբեմն էլ մինչև 6 մ է: Գլուխը տափակացած է, երկար դնչով, պոչը հզոր է, վերջավորությունը համեմատաբար կարճ է: Մաշկը հաստ է, մարմնի վերին, ստորին հատվածները և պոչը ծածկված են խոշոր եղջերային վահանակներով:

Սեջքի, որոշ տեսակների մաս փորի վահանակների տակ կան ոսկրային ամուր թիթեղիկներ, որոնք զրահ են առաջացնում: Լավ զարգացած են տեսողությունն ու լսողությունը: Սիրտն ունի միջնապատով լրիվ բաժանված 2 փղորոք: Թոքերը մեծ են բարդ կառուցվածքով: Ստամոքսի պատերն ամուր են, մկանային: Միզապարկ չունեն: Ապրում են գետերում, լճերում, ջրառատ ճահիճներում:

Ակտիվ են գիշերը: Սնվում են հիմնականում ձկներով, թռչուններով: Բազմանում են ձվադրությամբ: Չվերը (10–30) էգը դնում է ավազի մեջ փորված փոսիկներում: Երաշտի ժամանակ կոկորդիլոսները խորասուզվում են տիղմի մեջ, քուն են մտնում մինչև անձրևների սկսվելը: Հայտնի է 25 տեսակ:

Կոկորդիլոսների միսն օգտագործվում է որպես սնունդ, իսկ մաշկն ունի արդյունագործական նշանակություն:

ԿՈՎ

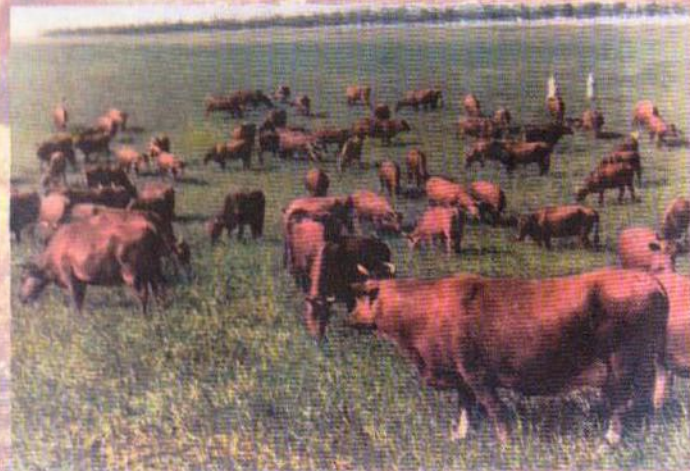
Մարդու ընտելացրած առաջին կենդանիներից էր վայրի ցուլը՝ տուրը: Հագարավոր տարիներ առաջ որսորդներն սկսեցին բռնել ու իրենց բնակատեղին բերել տուրի ծագեր և ընտելացնել նրանց: Ենթադրվում է, որ տուրից էլ առաջացել են ընտանի կովերը:

Հնադարյան մարդու համար կովն ու ցուլն այնքան մեծ նշանակություն ունեին, որ շատ ժողովուրդներ նրանց աստվածացնում էին: Իսկ որ կովերը կարելի է կթել ու հիանալի սննդամթերք կաթ ստանալ, հայտնի է դարձել շուրջ 2800 տարի առաջ:

Իսկ գիտն՞ք, թե որքան կաթ է տալիս կովը 1 օրում 20 լ-ից ավելի:

Յարուսլավյան ցեղի ռեկորդակիր կովերը, օրինակ, 1 օրում տալիս են ավելի քան 80լ կաթ: Յուրաքանչյուր ցեղ լավ է իր «ծննդավայրի» արոտավայրի, բնակլիմայական պայմանների համար:

Ամեն մի ցեղ ունի իր առավելություններն ու թերությունները: Որոշ կովեր շատ, բայց ոչ այնքան յուղալի կաթ են տալիս, մյուսները՝ ընդհակառակը: Գիտնականները աշխատում են բուծել կովերի այնպիսի ցեղեր, որոնք բավականին յուղալի ու շատ կաթ տան:

Երևի գիտն
 Առածն իմաստուն.
 «Ով չի շտապում,
 Շուտ է հասնում գունն»:

Ուշում եւ գլխին
 Զուր կրակ թափի,
 Իր կյանքում երբեք
 Նա չի շտապի:

ԿՐԻԱ

Այն ո՛վ է՝ կյանքում երբեք չի վապում,
 Եվ իր ձվերն է ածում ավապում,
 Գիտն ավապը ծայրակառն ծոց է,
 Չափերի համար զերծ օրորոց է:

Կես տոննա ծանրություն ունի: Կրիաները թռչնի պես ձու են ածում ցամաքում:

Ցամաքային և ծովային կրիաներն առավելապես բուսակեր են, բայց ծովային կրիաները երբեմն նաև ձուկ են որսում:

Կրիաները ջերմասեր կենդանիներ են: Ցուրտ եղանակներին նրանք թմրած վիճակում են և կարող են ձմեռային ու գարնանային քուն մտնել: Դնում են մեկից մինչև 400 ձու, 10–14 շաբաթ անց ձվից դուրս են գալիս ձագերը: Էգերը ձվերը թաղում են ավազի կամ հողի մեջ և իրենց սերնդի համար այլևս չեն մտախոգվում:

Չվից դուրս եկած փոքրիկ կրիաները անմիջապես ինքնուրույն կյանք են վարում: Կրիաները ապրում են շատ երկար՝ 100 և ավելի տարի: Կրիաները իրենց գրահները չեն փոխում:

Կրիաներ կան, որոնք ցամաքային են և ապրում են բացառապես ցամաքում: Կան և ջրային կրիաներ: Այժմ հայտնի է կրիաների 210 տեսակ: Կրիա կա լուցկու տուփի չափ է, կրիա կա՝

Չորս ոտք ունի, բայց շուն չէ,
Չու է անուճ, բռնուն չէ,
Խոտ է ուտում կովի պես,
Ցանկե ունի, բայց փուն չէ:

Ի՞նչ պիտի որ է դանդաղացարժ,
Մեզին վախան ունի անցարժ:

Խոտ է ուտում կով չի,
Չու է անուճ հավ չի:

ԿՈՌԵԿ

Արիան առաջ գող է շարժվելով առնուզ ջրաղացայան է եղել: Աղբարի մեկը մի օր անիճում է նրան անիրավ վարչ վերցնելու համար և ասում, «Քեզ փեսնեմ այդ կոկոշը միշտ (դոմբ աման, որով վարչն են շարժում) գլխիդ ման գալիս»: Աղբարի անիճիկը անմիջապես կատարվում է, և ջրաղացայանը կրիս է դառնում:

Գարնանը, երբ դաշտերում սկսում է հալվել ձյունը, իսկ անտառում երևում են ձնհալի առաջին նշանները, դուք կարող եք լսել կռունկների ծայնը:

«Կը՞ռ, կը՞ռ, կը՞ռ», – ոչ շատ բարձր լսվում է կեչուտի այն կողմից: Զրույցն սկսում է թռչուններից մեկը: «Կը՞ռ,

կը՞ռ...»,- նրան պատասխանում է երկրորդը, ապա երրորդը... Նրանց ծայներն անընդհատ մոտենում են, և ահա դաշտի վրա երևում է կռունկների սեպանման երանը: Թռչուններն առաջ են շարժվում դանդաղ, ասես ձգտելով հիշել այն վայրերը, որտեղից հեռացել էին աշնանը:

Կռունկները տուն են դառնում: Նրանք հոգնած են: Այսօր ամբողջ երանը կզիշերի դաշտում: Իսկ վաղ առավոտյան, նախքան արևածագը, նրանք ծայն կտան իրար, կստուգեն, բու՞րն են, արդյոք, պատրաստ շարունակելու ճանապարհը, ապա դանդաղ, բայց վստահորեն կտարածեն թևերն ու կուղղվեն դեպի իրենց հեռավոր, բայց հարազատ վայրերը:

Կռունկները շատ զգուշավոր թռչուններ են: Դեռ հեռվից ժամապահ ծեր կռունկը նկատում է մոտեցող մարդուն և տագնապի ազդանշան տալիս: Երբեմն հաջողվում է թաքուն դիտել կռունկների զարնանային ուրախ պարախաղերը: Իսկ երբ դաշտում ու անտառներում մորից երևան ձնհալի առաջին նշանները, մենք անհամբերությամբ կսպասենք նրանց վերադարձին:

Նման անհամբերությամբ օտարության մեջ գտնվող հայ պանդուխտը ևս սպասում է կռունկի վերադարձին, որ հարցնի նրան.

Կռունկ, ուստի՞ կուգաս, ծառա եմ չայնիդ,
Կռունկ, մեր աշխարհեն խապրիկ մը չունի՞ս,
Մի՞ վազեք, երամիդ չուպով կհասնիս,
Կռունկ, մեր աշխարհեն խապրիկ մը չունի՞ս:

Դայերի շատ սիրած թռչուններից է կռունկը: Խորհրդանշական է, որ մայր հայրենիքից դուրս օտար ափերում լույս տեսած հայերեն շատ պարբերականներ կոչվում են նրա անունով: Մեր հանրապետությունում հանդիպում են երկուսը՝ մոխրագույն կռունկը և գեղեցկուհի կռունկը, որի գլխին երկար, սպիտակ, հյուսերի նմանվող փետրափնջեր կան:

ՇԱԿ

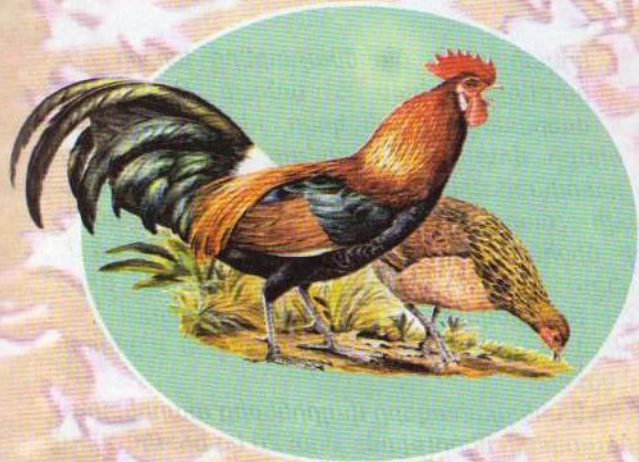
Գ իտե՞ք արդյոք, թե քանի՞-քանի՞ հեռու-մոտիկ «ազգականներ» ունի գյուղական սովորական աքաղաղը:

Շատ-շատ՝ ցուրտ հյուսիսի բնակիչ սպիտակ կաքավն ու կապտասև պճնամուլ ցախաբլորը, տայգայի մռայլ բնակիչ, զգուշավոր խլահավն ու վայելչագեղ փամխանը, գեղեցկուհի սիրամարգն ու փոքրիկ լորը:

Այլ երկրներում ապրում են աղբահավեր, որոնք թուխ չեն նստում: Ձու են ածում աղբակույտերում, կամ ձվերը թաղում են տաք ավազի մեջ:

Ամերիկայում ապրում են ծառաբնակ հավեր, նրանք իրենց բույնը սարքում են միայն ծառերի վրա:

Ընտանի հավերը մեզ տալիս են արժեքավոր, համեղ սննդամթերք՝ միս և ձու, որից կարելի է պատ-

ԵՐԵՐ ԱԾԱՆ

Երեք ածան մրերմացան,
 Մրերմացան երեք ածան:
 Երեք հրաշք չու ածեցին
 Ուրախացան,
 Երջանկացան...
 Ամեն մեկը իր շուն զովեց
 Ու փնտվեց մյուսի շուն...
 Բակում հիմա՝ անկերք մի վեճ,
 Աղմուկ է և իրարանցում...

Թեև ունի կույզ թևեր,
 Բայց չի կարող վեր թռչել,
 Ջուր է խմում միջոց կուճ-կուճ
 Ու գլուխն է վեր ձգում:

րաստել բազմազան կերակրատեսակներ: Ածան հավը 1 տարում տալիս է 200–220, երբեմն էլ 365 ձու:

Հավերից ստանում ենք նաև փետուր և աղվամազ: Մեր հանրապետությունում բազմաթիվ թռչնաբուծական ֆարմիկաներ կան: Նրանք մեզ մատակարարում են մեծ քանակությամբ միս և ձու:

Հավախոտում են թռչոք թռչունները և որոշում են, եթե Լոսթված Հաջողի, միասին թռչել մի քեզ: Հավը վեր է կենում քեղից և ամբարտառման — ամբարտառման ասում. «Ուզում է Լոսթված Հաջողի, ուզում է չՀաջողի, միևնույն է, ես թռչելուս եմ»: Լաստբացին թռչոք թռչունները թևերին քաշող օդ են թարչրանում: Միայն Հավը ինչֆան թափահարում է թևերը, չի կարողանում գեղեցիկ կորովել: Ինչ օրվանից մինչև հրեմա էլ Հավը այլևս չի կարողանում թռչել, չնայած առաջ նա էլ թռչոք թռչունների պես իմացել է թռչել:

ՀՆԴԿԱՇԱՎ

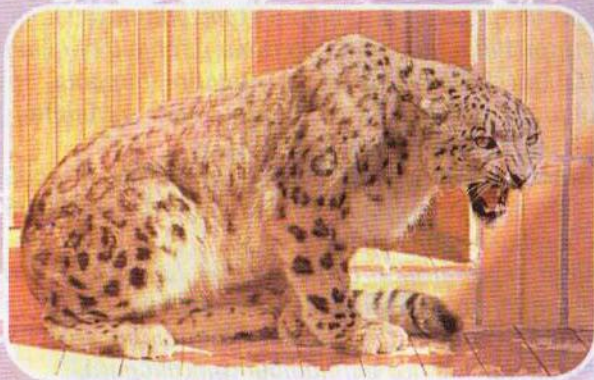
Ուտում է ուս, հնդկացորեն,
Շորշորում է կայարացորեն,
Երբ հսկա պոչն է ծածախում,
Անտա ծաղկած ծառ է քանում:

Յնդկահավերի մարմնաչափերը խոշոր են, ոտքերը՝ երկար և ամուր: Գլուխը և պարանոցի վերին կեսը՝ չփետրավորված: Կտուցի հիմքի մոտ ունի մասսայի հավելուկ, իսկ կոկորդի հատվածի վրա՝ մաշկային ծալք: Սովորական հնդկահավի մարմնի երկարությունը 100–110 սմ է, արունների միջին կենդանի զանգվածը՝ մոտ 8 կգ է: Փետուրների գույնը մետաղական փայլով գորշ շիկավուն է: Տարածված է ԱՄՆ–ում և Մեքսիկայում:

Մնվում են բուսական և կենդանական կերերով: Որսի օբյեկտ են:

Ընտանի հնդկահավերը վայրիներից տարբերվում են մարմնաչափերի մեծությամբ՝ մոտ 20 կգ են: Բուծվում են բացառապես որպես մսատու: Չվաղրում են հում-վար–մարտ ամիսներին: Տարեկան միջին ձվատվությունը՝ մոտ 90, իսկ առավելագույնը՝ մինչև 150 հատ: Ծնահանության տևողությունը՝ 28 օր: Յուրաքանչյուր հնդկահավից կարելի է ստանալ 35–40 մատղաշ: Միսը բարձրորակ և համեղ է:

Յնդկահավերի առավել տարածված ցեղեր են բրոնզագույն, լայնակուրծք, սև, սպիտակ և այլն:

ՀՈՎԱԶ ԵՎ ԸՆՁԱՌՅՈՒՄ

Ոմանք կարծում են, թե հովազն ու ընձառյուծը տարբեր կենդանիներ են, որովհետև հովազը սև է, իսկ ընձառյուծը՝ բժավոր: Իրականում նրանք երկուսն էլ կատվազգիների ընտանիքին պատկանող նույն զազանն են, միայն թե տարբեր գույն ունեն:

Հովազն ու ընձառյուծը ճկուն, ուժեղ մարմնով, կլորավուն գլխով, երկար պոչով ու բարեկազմ ոտքերով արտակարգ գեղեցիկ կատուներ են: Շատ տարածված են Աֆրիկայում և Ասիայի հարավային կեսում:

Ընձառյուծ հազվադեպ հանդիպում է Անդրկովկասում:

Հովազն ավելի փոքր է, քան առյուծն ու վագրը, բայց այդ գիշատիչներից պակաս վտանգավոր չէ: Նա շատ ճարպիկ է, թաքնվում է հեշտությամբ ու արագ և այն էլ ոչ հատուկ ապաստարաններում, բավական են նաև փոքրիկ թփերը, խիտ խոտերը կամ որևէ հողաթումբ: Նա ունի արտակարգ սուր լսողություն, ծառ է բարձրանում կայծակի արագությամբ, լողալով կտրում—անցնում է լայն գետերը, մինչև 12 մետրանոց ցատկեր անում: Նա նաև շատ արյունարբու է, հաճախ սպանում է ավելի շատ, քան կարող է ուտել: Ահա այդ հատկությունների պատճառով է հովազն առանձնապես վտանգավոր գիշատիչ: Հովազի որսը շատ վտանգավոր է, և նույնիսկ փորձառու որսորդները հաճախ խուսափում են դրանից:

ՁԻ

Մարդը վայրի ձիուն ընտելացրել է մի քանի հազարամյակ առաջ: Գեղեցկությամբ, վեհապանծ, երկայն քայլքով, հեռավոր ճանապարհներ կտրելու իրենց դիմացկունությամբ փառաբանվում են արարական ձիերը: Դրանց բուծել են Արաբիայում, 800 տարի առաջ:

Անգլիական գտարյուն հեծկան ցեղը բուծվել է 18-րդ դարում, Անգլիայում: Այս ցեղի ձիերն ասես

ստեղծված են կայտառ ու սրրնթաց արշավելու համար: Թուրքմենիայում բուծված Ախալթեբեյան հեծկան ցեղը հնագույններից մեկն է: Դրանք հպարտ ու վայելչակազմ ձիեր են, մետաքսանման ոսկեփայլ մազերով, կայտառ ու կրակոտ:

Ռուս սելեկցիոներ կոմս Օռլովը բուծել է թեթև լծկան ձիերի ցեղ, որոնց անվանում են օռլովյան վարգածիեր կամ վարգուներ:

Ավելի ուշ բուծվել է ռուսական վարգուներ, որն ավելի արագավազ է ու կայտառ: Մեր դարը մեքենաների դար է: Բայց այսօր էլ ձիերով բազմաթիվ աշխատանքներ են կատարում կոլտնտեսություններում:

Գնալով մեր երկրում ձիասպորտն ավելի է տարածվում:

Ընտիր ձիեր են բուծել Հին Հայաստանում:

Սևուկ եմ,
Մեջքս բարակ,
Մլանում եմ,
Քանուց արագ:
Թե որ քաջ ես,
Դու ինչ սանձիր,
Կուզես արար
Աշխարհ անցիր:

Եթե քնես
Դու իմ քամբին,
Չես թողնի որ
Մնաս ճամփին:
Միշտ ուշադիր
Ու միշտ արթուն
Քեզ ողջ-առողջ
Կրերես Կուն:

ՃԱԳԱՐ

Ընտանի ճագարների ցեղերը բազմաթիվ են: Ճագարների մեջ կան իսկական հսկաներ, որոնց հենց այդպես էլ անվանում են՝ սպիտակ հսկաներ և գորշ հսկաներ: Նրանք կշռում են մինչև 7 կգ:

Կան ավելի փոքր ճագարներ, որոնք ունեն գեղեցիկ մորթի կամ երկար, տաք աղվամազ:

Ճագարները բուծում են ճագարաբուծական ֆերմաներում, ինչպես նաև տանը: Ճագարաբուծական ֆերմա կա նաև մեր հանրապետությունում:

Ճագարներն արագ են աճում և շատ ծագեր ունենում, բայց մշտական ուշադրություն և մեծ խնամք են պահանջում:

Ահա թե ինչու, եթե դուք որոշեք ճագարներ բազմացնել, անպայման մասնագիտական գրքեր կարդացեք, որպեսզի իմանաք, թե ինչպես պետք է խնամել նրանց, ինչով կերակրել, ինչպես պաշտպանել հիվանդություններից կամ ճիշտ ժամանակին որոշել հիվանդությունը, ինչպես օգնել հիվանդ ճագարին:

Ես ճագար եմ
Օգտակար,
Բույն պատրաստեք
Ինչ համար,
Տվեք ուրեմ
Թարմ կաղամբ,

Համով զագար
Ու կանաչ,
Ոչ թե փոքրիկ
Հայկի պես
Երշիկ դրեք
Իմ առաջ:

Ճանճ, մոծակ կամ մժեղ: Իսկ եթե առյուծի չափ մեծ լիներ, երևի, միանգամից մի ամբողջ կով կուտեր: Այդպիսի մի որկրամուլի համար սնունդ հայթայթելը հեշտ բան չէ:

Այժմ կարելի է պատկերացնել, թե որքան շատ վնասատու միջատներ է ոչնչացնում ճպուռը, երբ թռչում է անտառային կաճանների, բացատների, անտառա-եզրերի վրայով:

ՃՊՈՒՌ

Որն է ամենաշատակեր կենդանին: Իսկույն ուզում ես ասել՝ առյուծը կամ գայլը: Մեկնումեկն էլ մի քիչ կմտածի և կասի՝ թռչունները, քանի որ որոշ թռչուններ օրվա մեջ այնքան միջատ են ուտում, որքան իրենց քաշն է:

Բայց, հավանաբար, ոչ մեկի մտքով չի անցնի, որ աշխարհում ամենաշատակեր էակը ճպուռն է: Ճպուռ-չերեփագին, օրինակ, երկու ժամում կարող է ուտել 40

Ամբողջ օրը գրի վրա
Իր սրվերն է որսում,
Ինքը ծուլ է, բայց ժրագան
Մրջյունին է բաժնատում:

ՄԵՂՈՒ

Փոքրիկ է, բայց մրգյուն չէ,
Թռչում է, բայց թռչուն չէ:
Աշխատում է օրնիբուն,
Բերքը փալխա է մարդուն:

Յավանաբար չկա մի մարդ, որ մեղր չսիրի: Եվ բոլորն էլ գիտեն, որ մեղր ստանում են մեղվափեթակի մեջ եղած մոմեղեն բջիջներից՝ մեղրահացից: Իսկ մեղրը փեթակ են բերում մեղուները:

Բայց որքա՞ն մեղր կարող է բերել մի փոքր մեղուն: Չէ՞ որ մեկ փեթակից ստանում են տասնյակ կգ մեղր: Որպեսզի մեղուն ծաղիկներից այնքան նեկտար հավաքի, որը հետո դառնա մեկ կիլոգրամ մեղր, նա պետք է կտրի-անցնի շուրջ 300 հազ. կմ ճանապարհ՝ այդ ընթացքում «այցելելով» 19 մլն ծաղկի: Մի քանի կգ մեղրն արդեն միլիոնավոր կիլոմետրերի հասնող ճանապարհ է:

Ընդամենը 30–35 օր տևող իր կյանքի ընթացքում մի մեղուն, անշուշտ, չի կարող այդպիսի աշխատանք կատարել: Բայց զուր չէ, որ մեղուների աշխատասիրությունն ասացվածք է դարձել. թռչելով ժամում 6.5 կմ արագությամբ՝ մի մեղուն իր աշխատանքային օրվա ընթացքում այցելում է մոտավորապես 7 հազ. ծաղկի:

Մեղրը մեղուների կերն է: Չէ՞ որ ծնռանը նրանք չեն բնում, իսկ դեկտեմբերին կամ հունվարին ծառերն, ինչպես գիտեք, չեն ծաղկում: Այդ պատճառով էլ մեղուներն ամռանը շատ են աշխատում:

Եկավ զարուն,
Զարթնեց առուն խոր քնից,
Մեղուն ելավ ու
Դուրս բռավ փեթակից:
Թռավ, գնաց,
Շրջեց և՛ դաշտ, և՛ բլուր,
Ծաղիկներից հյութ հավաքեց
Քաղցրաբույր:
Հյութ հավաքեց
Ու փուն դարչավ բեռնված,
Ծաղկի հյութով
Հյունեց անուշ մեղրահաց:

Այգում, դաշտում, պուրակում,
Անուշ հյութ ենք հավաքում,
Յամեղ բան ենք փալխա ձեռք,
Դուք ինչպե՞ս եք կոչում ձեռք:

ՄՈՂԵՍ

Մողեսների մարմնի երկարությունը 3.5 սմ–ից մինչև 3 մ է՝ պատված եղջերային թեփուկներով կամ վահանակներով: Իրանը սեղմված է կողքերից, վերևից կամ գլանաձև է: Մեծ մասն ունի 2 զույգ լավ զարգացած, հնգամատ վերջավորություններ: Որոշ տեսակների մոտ դրանք բացակայում են և մարմինը նմանվում է օձի: Մողեսների պոչը, որպես կանոն, աստիճանաբար նեղանում է և վերջանում սուր ծայրով՝ հաճախ գերազանցելով մարմնի երկարությանը: Վտանգի դեպքում, սկանների կծկման հետևանքով,

հաճախ պոչը կտրվում է, հետագայում աճում է նորը: Էեզուն կարող է լինել լայն, երկար, երկճյուղ և այլն: Լավ զարգացած են տեսողությունը, լսողությունը: Գունավորումը բազմազան է, անապատում ապրողներն ունեն բաց գունավորում, ծառաբնակները՝ կանաչ: Շատերը կարողանում են փոխել գույնը և հարմարվել միջավայրին: Մեծ մասը ցամաքային կյանք է վարում, որոշ տեսակները ծառաբնակ են, մի քանիսն ապրում են ավազի, հողի մեջ: Սնվում են միջատներով ու նրանց թրթուրներով, որդերով:

Բազմանում են առավելապես ձվադրությամբ, դնում են 1–35 ծու: Վարում են 1–3–ից մինչև 50–80 տարի: Հայտնի է 3500 տեսակ, տարածված են ամենուրեք, բացառությամբ ցուրտ գոտիների: Մողեսներն օգտակար են, ոչնչացնում են գյուղատնտեսության վնասատու միջատներին: Որոշ վայրերում ուտում են մողեսների միսը:

ԵՍ ՄՈՂԵՍ ԵՍ

Ես մողեսն եմ
 Արագաշարժ,
 Ջրոսնում եմ
 ճարպիկ ու վարժ:
 Մի վահանեցեք՝
 Չեմ կծի քեզ,

Բայց ինչ բռնել
 Դու չփորձես:
 Մեկ է, պոչս
 Թողած նվեր՝
 Ես կփախչեմ
 Ժայռերն ի վեր:

ՆԱՊԱՍՏԱԿ

**Նա բնության հեր փոխում է գույնը,
Կդառնա ճերմակ, երբ ծաղի ձյունը:**

Դաշտերում, անտառներում, տափաստաններում ապրում է խոշոր, մինչև 6 կգ քաշ ունեցող գորշ նապաստակը: Նրա գույնն ամբողջովին մոխրագույն է, միայն փոքրիկ պոչի տակ է շլացուցիչ սպիտակ: Դա, ինչպես շատ կենդանիների դեպքում, ազդանշան է նապաստակի ծագերի համար, երբ նապաստակը բարձրացնում է պոչը, ծագերը նրան տեսնում են, երբ իջեցնում է, ասես տարրալուծվում է

աշնան խոտերի մեջ կամ միաձուլվում խոտի դեզին:

Նապաստակը շատ թշնամիներ ունի՝ աղվեսն ու գայլը, լուսանն ու բվեճը, արծիվը: Որսորդները գիտեն, որ կենդանի նապաստակին չի կարելի ականջներից բռնած բարձրացնել, նա կարող է լուրջ վերքեր հասցնել:

Նապաստակին հաճախ են վախկոտ անվանում: Դա այդպես չէ: Չէ՞ որ վախկոտը սարսափից կորցնում է գլուխը կամ լեղապատառ փախչում է, կամ էլ տեղում կանգնած՝ վախից դողում: Նապաստակները փախչում են որսկան շներից: Երկար ցատկերով, ասես գետնին տարածվելով, երկար ականջները մեջքին սեղմած՝ նա առաջ է նետվում, իսկ շները վայրի հաչոցներով սլանում են հետևից: Զուր չէ, որ նապաստակի աչքերը «շլդիկ» են. նա ոչ միայն առջևն ու շուրջն է տեսնում, այլև մի քիչ էլ հետևը:

Նապաստակը բույն չի շինում, այլ գտնում է որևէ փոս, մի փոքրիկ այն խորացնում և պառկում մեջը՝ միշտ պատրաստ փախչելու:

*Ես շլդիկն եմ, քաջ շլդիկն եմ,
Ե՛վ համարքան, և՛ ճարպիկ եմ,
Մեր անպառում, կյանքս վկա,
Ինչ պես արագ վազող չկա:
Ով ուզում է, թող զարմացնենք,
Ասածներս ապացուցենք,
Բայց իմացեք պայմանն էլ մեր,
Պիպի վագենք միշտ սարն ի վեր:*

Թփերի փակ ճիշտ կուշ եկած՝
Քնուճ է նա սոցերը բաց:

ՆԱՊԱՍՏԱԿԸ ԾԻՃԱՂԻ ՍԵՆՅԱԿՈՒՄ

Նապաստակը կանգնեց
Հայելու առաջ,
Մի վայրկյանում դարձավ
Ուժեղ, անճանաչ:
Վեր գգվեցին նրա
Ականջները կախ,
Բերանը մեծացավ,
Դարձավ լայն երախ:
Կարճ պոչը երկարեց,
Դարձավ մկրրուկես,
Մեջքը բաշի փոխվեց՝
Օեկ առյուծի պես:
Կանգնե՛լ է նապաստակն,
Ինչպես հաղթ առյուծ,
Չի ուզում հեռանալ
Հրաշք հայելուց:

Ծալք է սիրում նա գալար,
Կեցցես, քե՛ն նրան հասար:

ՆԱՊԱՍՏԱԿԻ ԵՐԳԸ

Կանաչ-կանաչ բացարում
Վազվզում եմ, թռչկոտում,
Ուրում զագար ու փերև,
Կրծում արմատներ:
Իմն է անկառոր սիրուն,
Իմն է բացարևն ու առուն,
Ծաղիկները բուրավեր,
Սար ու հովիտ, արահեր:

Կրկներգ. –

Նապաստակն եմ ես սիրունիկ,
Մորթս շար փափուկ է ու չյունիկ:

Երբ որ չմեռ է իջնում,
Ես արջի պես չեմ ննջում,
Թափառում եմ շարունակ,
Անցնում դաշտ, չորակ:
Ճամփաներով չյունապար
Ես անցնում եմ յոթ բացար,
Բանջարանոց եմ մտնում
Ու համեղ կեր եմ գրնում:

Կրկներգ. –

ՓՈՔՐԻԿ ՇԼԴԻԿԸ

Առանց «Ա» տառի

Լինում է չի լինում, մի փոքրիկ շլդիկ է լինում: Շլդիկը մի սովորություն է ունենում, զբոսնելու է գնում գիշերը: Ինչու: Որովհետև ցերեկը մեծ-մեծ շլդիկները ծնշում էին փոքրիկին:

Մի գիշեր զբոսնելիս որտեղից որտեղ մի որսորդ է լույս ընկնում, որին մեր շլդիկը երբեք չէր տեսել: Որսորդը գգում է, որ իրենից քիչ հեռու թփերը խշշում են, իսկույն մոտենում է և ի՞նչ է տեսնում՝ մի փոքրիկ, սիրունիկ շլդիկ: Իսկ շլդիկը մոտեցող որսորդին տեսնում է թե չէ, լեղին քուր է կտրում, գույնը գգում է: «Վերջս եկել է, - խորհում է շլդիկը, - հենց տատեղ, էսպե՞ս պիտի մեռնեի: Իսկ ինչու՞ եմ վեր ընկել, փորձեմ ծլկել»: Ու մինչ որսորդը գլխի կրճկներ, որ շլդիկը շշկվել է, շլդիկը թե չորս ոտ ուներ, չորսն էլ փոխ է վերցնում ու, պուկ, մի շնչում չքվում: Մի տեսնեիք, թե ինչպես էր թաքտում խեղճի սրտիկը, քիչ էր մնում տեղից դուրս թաչի: Իրեն բույնն է գցում թե չէ, տեղնուտեղը որոշում է, որ էլ երբեք գիշերը չի ելնի զբոսնելու, թեկուզ սովից մեռնի, ո՞վ գիտի մի գեղեցիկ գիշեր ինչ կլինի իր հետ: Վե՞րջը: Մեր փոքրիկ շլդիկը մինչև վերջ, մինչև խոր ծերություն գիշերները զբոսնելու սովորությունը թողեց:

ՉՈՒՆԸ

Մարդու հարի ու դասն
Պահպանան եմ աննձան,
Ես ծշակ եմ և որական,
Լեճե՛ն բանի ւյեպքական:

Մարդիկ բուծել են շների ավելի քան երեք հարյուր ցեղ: Դժվար է նույնիսկ հավատալը, որ նրանք բոլորը սերունդ են մեկ նախնուց գալլից:

Շները ծառայում են պետական սահմաններում, քրեական հետախուզությունում: Ծառայողական շներին հատուկ վարժեցնում են «շների» դպրոցում: Գովվաշները ոչխարների հոտերը պաշտպանում են գիշատիչներից:

Կան ջրասուզակները հատուկ ծառայություն են կատարում: Նրանք կարողանում են լողալ ու սուզվել: Նրանց սովորեցնում են փրկել խեղդվողներին: Դասակ որքան են օգնել ականներ որոնող շները պատերազմի ժամանակ: Շները մարտի դաշտում որոնում, գտնում էին վիրավորներին: Շները ռազմական հրամաններ ու զեկույցներ էին տեղ հասցնում:

Կան որսորդական շների շատ ցեղեր: Գալլին շատ նման է որսորդական լայկան: Գյուսիսային լայկաները հիանալի կատարում են եղջերուների հովվի պարտականությունները, իսկ շնասահնակներով մարդ ու բեռներ են տեղափոխում: Շները մարդու հավատարիմ բարեկամներն են, նրանց պետք է ճիշտ խնամել և կերակրել:

Կարում է ջունջ,

Գնում է քունջ...

Գովապարհի է միշտ իր փրոզը,

Նրան փեսան էլ չաքժում է պոչը:

Ես ընկաւսի

Անվախ շուն եմ

Եվ իմ սրբում

Չար բան չունեմ:

Կծում եմ ինչ

Զար գոռոյին,

Տնից բան-ման

Թոցնողին:

Իսկ ում էլ որ

Չեմ նսնայում,

Կանգնում եմ ու

Մի քիչ հաչում:

Այստեղ պիտի

Ինչ հասկանալ

Ես ուզում եմ

Ծանոթանալ:

ՈՉՆԻ

Մարմինը մախ, կազուարն՝ աստից:

Չու է ածում, խոսք է ուրում,

Փշով օձին միշտ կալածում:

Մարմնիս վրա, ահա, փետ
Սուր-սուր փշեր ունեմ ես,
Մթնով հյուրն եմ դաշտերի,
Եվ բշևածին օձերի:

Եթ չորացած տերևների մեջ ոզնու թաթերի խշռոցը լսես, հեշտությամբ կարող ես հասնել նրան: Միայն թե մերկ ձեռքերով նրան բռնել չես կարողանա, որովհետև ոզնին իսկույն կծկվում, փշե գունդ է դառնում: Բայց ոզնիները հեշտությամբ ընտելացվում են, դադարում են կծկվել, և ահա այդ ժամանակ կարելի է տեսնել ճակատին ցցված կարծ մազերի տակից նայող հետաքրքրասեր աչքերն ու փայլուն, մետաղադրամի նմանվող քթով երկար դնչիկը: Ոզնին վատ չի տեսնում, բայց նրա գլխավոր «խորհրդատուն» քիթն է: Արագ-արագ շարժվելով կարծ թաթերով՝ ոզնին ասես գլորվում է գետնի վրայով, իր շարժուն քթով հոտոտելով այն ամենն, ինչ կարելի է ուտել՝ միջատներին ու նրանց բրթուրներին, խխուռեցներին և այլ փափկամորթների: Ուտում է նաև սնկեր, հատապտուղներ, խոտ, երբեմն էլ՝ գորտեր, մկներ՝ քանդելով նրանց բները:

Ոզնի եղած տանը մկներ չեն լինում: Միայն թե բնակարաններում ևս ոզնին գիշերային կյանք է վարում,

ինչպես բնության մեջ, բոլորը պառկում են քնելու, իսկ նա «որսի է ելնում»՝ քստքստացնում, խշխշում:

Յասուն ոզնին ունի 2-4 սմ երկարությամբ և 1մմ հաստությամբ մինչև 16 հզ. փուշ: Նրա քաշը կարող է հասնել 1 կգ-ի, երկարությունը՝ 30 սմ-ի: Ոզնու ձագերը լինում են միանգամայն չծակող, կույր, անօգնական և կշռում են ընդամենը 12-25 գ, ծնվելուց երկու շաբաթ անց նրանց աչքերը բացվում են: Այդ ընթացքում նրանց փշերն արդեն կոշտացած են լինում՝ գունավորված մուգ և բաց երանգի գոլերով: Մինչև երկու ամսական դառնալը նրանք զբոսնում են մոր հետ: Ոզնու հիմնական պաշտպանը փշերն են: Նրա ատամները թույլ են:

ՈՉՆԻՆ ՈՒ ՉԱԳՈ

Շատ գարնանցավ

Մայր ոզնին,

Երբ որ փեսավ

Իր որդուն.

– Ես՝ նուրբ, իսկ դու՝

Կոշտ, փշուր,

Ո՞ւմ ես քաշել

Ախր դու:

Այն ո՞վ է, որ
Ունի ասեղ անհամար,
Բայց ոչ ծի շոր
Դեռ չի կարել իր համար:

ՈՉՆԻՆ ՈՒ ԼՈՒՄԻՆԸ

Ոզնին իսանութ է բացել,
Հմուտ դերձակ է դարձել,
Միրուն շորեր է կարում,
Արդուկում է ու շարում:
Պարվերները շաք են, շա՛փ,
Չեն փչանում շորերը,
Թեկուզ կարի գիշերը:
Վերից լուսինն է փեսնում,
Մեղմ ծայրում է ու ասում.
– Ոզնի, ինչ էլ կարի շոր,
Մնացել էմ ես փկլոր:
Բայց ոզնին է զարմանում.
– Լուսին, կարա՞կ ես անում:
Ես ի՞նչ զգեստ կարեմ քեզ՝
Մեկ կլոր ես, մեկ էլ կես:

ՈՉԽԱՐ

Աճառ-ձձեռ բուրբը հագին,
Արուրները՝ ուրբի փակին:

Շ ուրջ ինը հագար տարի է, ինչ ոչխարն ապրում է մարդու կողքին: Ավելի շուտ ընտելացվել են միայն շունն ու խոզը: Իսկ կովը, ձին ու հավը մարդուն սկսել են ծառայել շատ

ավելի ուշ: Ոչխարներ բուծվել են նաև Հայաստանում: Հայկական լեռնաշխարհը եղել է ոչխարաբուծության զարգացման նախասկզբնական կենտրոններից:

Ոչխարի ընտելացումը մեծ նշանակություն է ունեցել մարդու համար:

Ոչխարը նրան կերակրում էր, հագեցնում է ծարավը, հագուստ ու կոշիկ տալիս:

Ոչխարի միջը համեղ է և սննդաբար, իսկ կաթից պատրաստում են բրինձա պանիր, որը դուրք, հավանաբար, շատ եք սիրում: Ոչխարի մորթուց կարում են տաք մուշտակներ ու քուրքեր, գլխարկներ ու օձիքներ, իսկ կաշվից՝ կոշիկ:

Բայց արժեքավորն ոչխարների բուրդն է:

Կան նրբագեղմ ոչխարների շատ ցեղեր, որոնք ունեն երկար և բարակ բուրդ:

ՉՂՋԻԿ

Թևեր ունի, բայց փեղուկ չունի,
Ականջներ ունի, բայց կրուկ չունի,
Թուջում է բերքը, բայց նա բուջուռն չէ,
Կարձաատուն է նա, անունը ի՞նչ է:

Չղջիկները միջատակեր գազանիկներ են: Ցերեկը, թիկնոցի պես փաթաթվելով իրենց լայն թևերի մեջ, գլխիվայր կախվում, մնում են փչակներում, ձեղնահարկերում կամ որևէ մութ տեղում, իսկ գիշերը դուրս են թռչում միջատներ որսալու: Անաղմուկ ծախրում են նրանք գիշերային

Մշտաբնում առաջ ոչխար չի եղել: Իրանական համար մի ոչխար էն կանխում թառեց, որի ուղտուն էղջյուսների մեջ էր գրեմում արինգը: Ա՛նեցնելով այդ արինգը՝ Իրանակը նվագում է: Գրախոսում գրեմող ոչխարները արնգի չայնից սկսում էն լաց լինել և, գորսո գալով գրախոսից, գարսաթվում էն Բյուսրակն (Բինգյուլ) լեռներում, այնտեղից էլ՝ ոչխարհով մեկ:

երկնքում հաճախակի թափահարելով թևերը: Այդ ժամին թռչունների մեծ մասը քնած է լինում, իսկ բազմաթիվ վնասատու միջատներ թռչում են հենց գիշերը:

Բայց ինչպե՞ս են նրանք մթնոլորտի մեջ տեսնում ավարը: Գիտնականները մի այսպիսի փորձ կատարեցին. չղջիկների աչքերն ամուր ծածկեցին և նրանց բաց թողեցին մի սենյակում, ուր պարաններին իրար մոտիկ զանգակներ էին կախված: Չղջիկները թռչում էին սենյակով մեկ առանց զանգակներին կամ պարաններին դիպչելու: Նշանակում է՝ տեսողությունն այստեղ գործ չունի: Պարզվում է, որ չղջիկները թռչելիս ուլտրաձայններ են արձակում: Երբ առջևում որևէ խոչընդոտ կամ միջատ է հանդիպում, ծայրային ալիքներն անդրադառնում են նրանից, անդրադարձ ալիքներն ընդունում է չղջիկի հատուկ օրգանը, և չղջիկը կամ շրջանցում է անշարժ արգելքը, կամ սկսում հետապնդել միջատին:

Մկան թագավորը հրաման է ցույց տվել, կանչում է իր մոտ չղջիկին և ասում. «Լ՛սնա՛յի՛ր, որտե՛ր մտնե՛ս, ու՛ր ես թափնե՛լում, ինչի՞՞ր պատճի՞ չես ցույց տա: Չղջիկը թաց է անում թևերը և ասում. «Ես ինչի՞՞ պատճի պատճի պատճի, չե՞՞ս որե՛նչում որանե՛լ, ես թաչան եմ, ես ո՞ր որե՛ղի մտնե՛մ: Մկան թագավորը հարամ է թաչանների թագավորին, թե՛. «Լ՛ս ցե՛սակ թաչան կա, ինչի՞՞ր պատճի պատճի չես լե՛րցնե՛ս»: Թաչանների թագավորը ևս որ լսում է, կանչում է չղջիկին և ասում է. «Թե՛ որ թաչան ես, մեր օրենքը ինչի՞՞ ես խախտում, ինչի՞՞ր պատճի չես ցույց տա: Չղջիկը թաց է անում թևերանը, ցույց ցույց արգանքներ և ասում. «Ես մտնե՛մ, թաչանը թա արամներ կունենա՞»: Թաչանների թագավորը մտնում է մտորված, գլուխը կտրցրած: Լ՛սա՛յե՛ս չղջիկը, երկուսին էլ խաբելով, մինչև հրժան էլ իր համար արդամ է առանց պատճի ցույց տա:

Մուկ է թևավոր, թե՛ անթև թռչուն,
Ցերեկը՝ քնած, գիշերը՝ թռչուն:
Կույր է ինչպե՞ս է թռչուն,
Մութ խավարած ջի կորչուն,
Ճիշտ գրե՛նում է իր ճամփան
Ճիշտաշմուկի մեզ անգամ:

Ես իմ կյանքում բույն չեմ մտել,
Կախված եմ միշտ հսկողի ցրելի,
Ու չազեր եմ հսկել թուփի,
Սակայն մասն եմ ածել ինչ հեղի:
Ցերեկները կախված անցում,
Գիշերներն եմ որսի թռչում,
Որսում թիթև, պիծակ, բզեզ,
Բարեկամ եմ դառնում ես չեզ:

ՊԻՆԳՎԻՆ

Մի բռնցիկ կա զրասույց,
Չունկ է որսում սուսուկուս,
Ձրի մեզ է շարունակ,
Բայց ո՛չ բար է, ո՛չ էլ սագ:

Ամենախոշոր պինգվինները կայսերական պինգվիններն են: Նրանց հասակը մինչև 120 սմ է, իսկ քաշը՝ 25–40 կգ:

Պինգվինի մաշկի տակ կա ճարպի հաստ շերտ, որը «նեղ օրվա» սննդի պաշարն է:

Պինգվինները հիանալի հարմարվում են դաժան ցրտերին: Նրանք սնվում են ձկներով, կարող են սլանալ ժամում 86 կմ արագությամբ: Պինգվինները ծվադրում են խոր ձմռանը: Նա 10 սմ տրամագծով և մոտ 400 գրամ քաշով մեկ ծու է ածում:

Չայր պինգվինը այդ ծուն արագորեն գլորում է փորի վրայի խոր ծալքի մեջ, հոգնելուց հետո նա տալիս է մայր պինգվինին: Չվից դուրս եկած ծուտիկները հավաքվում են «մանկապարտեզներով», բայց մայր պինգվինը կարողանում է նրանց խմբից գտնել իր ծագին:

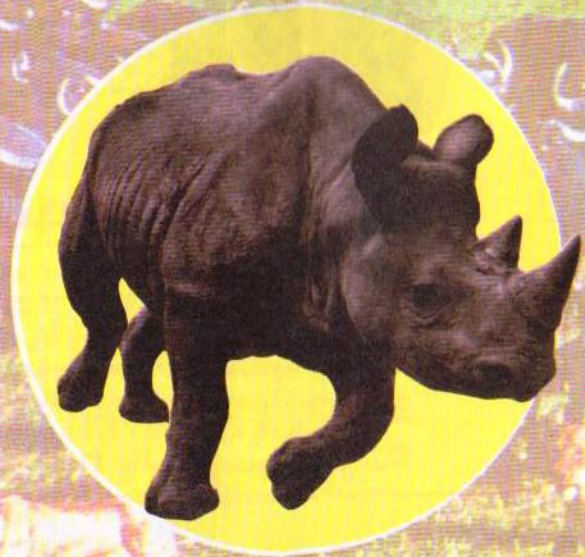
Ցրտից պաշտպանվելու համար նրանք ման են գալիս խմբերով:

ՋԱՅԼԱՍ

Ջայլամների թևերը թույլ են, թերի զարգացած, թռիչքի համար ոչ պիտանի: Ոտքերը երկար են, ուժեղ, երկմատնանի: Մարմինը հավասարաչափ պատված է փետուրներով: Ստորին փետուրները սև են, թևերի փետուրները՝ սպիտակ: Էգերն

ունեն գորշ գույն: Տարածված են Աֆրիկայում: Աֆրիկայում ջայլամները ապրում են տափաստաններում, անապատներում, երբեմն թփուտներում, սովորաբար խմբերով: Էգը դնում է 6-8 ձու, թխսում են 5-6 շաբաթ (ցերեկը՝ էգը, գիշերը՝ արուն): Ջայլամները սնվում են բույսերի ցողուններով, տերևներով, սերմերով, պտուղներով, թրթուրներով, մանր մողեսներով ու թռչուններով: Երկար ժամանակ կարողանում է ապրել առանց ջրի: Կարող են վազել մինչև 70 կմ/ժամ արագությամբ, վտանգավոր են մարդու համար: Արժեքավոր փետուրների համար նախկինում բազմացվում էին ֆերմաներում:

ՌՆԳԵՂՋՅՈՒՐ

Կար ժամանակ, երբ այս կենդանիներն ապրում էին երկրագնդի գրեթե բոլոր անկյուններում: Այժմ նրանք պահպանվել են Աֆրիկայի և Ասիայի առանձին շրջաններում միայն, այն էլ ընդամենը մի քանի հազարի հասնող քանակությամբ: Ռնգեղջյուրներին ոչնչացնում են թե՛ բնիկները՝ միս ու ճարպ հայթայթելու համար, թե՛ եղջյուրների վաճառքով զբաղվող որսորդները:

Ռնգեղջյուրի եղջյուրները թեև մեծ են, բայց այնքան էլ ծանր չեն, կազմված են կիպ հպված, եղջյուրային նուրբ, սնամեջ «թելիկներից»: Պատկերացնո՞ւմ եք՝ քանի կենդանի պետք է ոչնչացնել հարյուր կիլոգրամ եղջյուր հավաքելու համար: Ահա թե ինչու է երկրի վրա այդքան քիչ ռնգեղջյուր մնացել: Թեև ռնգեղջյուրի եղջյուրը կազմված է նուրբ «թելիկներից», բայց այն սարսափելի գենք է: Պատկերացրեք 2-4 մ երկարությամբ, գրեթե 2 մ բարձրությամբ և 2-3 տոննա քաշով մի հսկայի, որը սլանում է վիթխարի եղջյուրն առաջ ցցած:

Վայ նրան, ով կանգնի ճանապարհին: Բայց բավական է, որ մոտեցող գազազած ռնգեղջյուրի ճանապարհից մի կողմ քաշվես, և կենդանին կսլանա կողքովդ. նա վատ է տեսնում: Կատաղած ռնգեղջյուրը կարող է ոչնչացնել ում ասես:

Բնում են մացառուտներում, կողքի վրա ու ոտքը քաշած, ահեղ խռմփացնելով, իսկ գիշերը դուրս են գալիս

սնվելու: Նա ահռելի ստամոքս ունի, նրա երկարությունը մինչև 1.5 մ է, լայնությունը՝ 75 սմ: Եվ այդ մեծ ստամոքսը լցնելու համար նա ստիպված արածում է ողջ գիշեր՝ սնվելով արմատներով, խոտով, տերևներով, տարբեր բույսերով:

ՍԱԳ

Սագերը խոշոր են, կշռում են 2-6 կգ, մարմնի երկարությունը՝ 60-80 սմ, ոտքերը համեմատաբար երկար են և ավելի լավ հարմարված քայլելուն, քան լողալուն: Կտուցը մեծ է, որոշ

տեսակներինը՝ հիմքում հաստացած: Լավ լողում են, սուզվում, սակայն ջրի տակ կարող են մնալ միայն մի քանի վայրկյան: Սնվում են գլխավորապես բույսերով, հաճախ նաև հացազգիների ծիլերով: Ձույգ են կազմում բազմացման ողջ շրջանում: Բնադրում են հողի, իսկ որոշ տեսակները նաև ժայռերի վրա: Ածում են 5-8 ձու: Թխսում են էգերը, սակայն արունները միշտ լինում են մոտակայքում: Ձագերին խնամում են միասին:

Տարածված են ութ տեսակ ընդգրկող սեռ տվորական, բարակակտուց, հնդկական, կապույտ, սպիտակ և այլն:

Ընտանի սագերը հիմնականում ծագել են վայրի գորշ սագերից:

Դրանք ընտելացել են տարբեր վայրերում գրեթե միաժամանակ: Սագերն ունեն երկար, բայց հավաք մարմին:

Մսի համար մորթում են 6 ամսական, 3-4 կգ կենդանի զանգվածով թռչուններին: Արուների միջին կենդանի զանգվածը կազմում է 5-6 կգ: Հայաստանում բուծվող սագերը ծագել են մույնպես գորշ սագից, որը տարածված է եղել Սևան, Վան, Արփի լճերում:

Տարեկան միջին ձվատվությունը՝ 8-12, լավագույններիցը՝ 28-30 ձու է:

ՍԻՐԱՄԱՐԳ

Բնութունը, հավանաբար, խնայողաբար է ծախսում իր պարզևները: Սիրամարգն իր գեղեցկության հետ չունի գեղեցիկ ծայն, նրա ծայնը սուր, տհաճ, ականջ ծակող ճիչ է: Վաղուց ի վեր սիրամարգի շքեղ հագուստը հրապուրել է մարդկանց:

Սիրամարգին իր հայրենիքից՝ Գնդստան թերակղզուց և հարավային ծովերի կղզիներից արտահանում էին Եվրոպա, ինչպես նաև Ռուսաստան: Էգ սիրամարգը 5-6 ձու է ածում, պահպանում է մեծ ջանասիրությամբ, գրեթե բնից չի հեռանում: Սիրամարգերը սնվում են բու-

սական կերով, ուտում են նաև միջատներ, մողեսներ: Կենդանաբանական այգում մեր տեսած սիրամարզը սովորական սիրամարզ է: Վայրի սիրամարզերը ապրում են թփուտներում, գետերի ափերին:

Ուր բուրասարան ու պարպեզ,
Ուր ծաղիկներ, կանաչ սեզ,
Շրջում է նա օրնիբուն,
Պոչը՝ գույն-գույն, ինքը՝ հեզ:

Ցեյունից են բերել նրան,
Երբ բացում է պոչը երկար,
Դառնում է նա այ ծիածան,
Մի ոսկեգույն, ջքեղ հովհար:
Թռչունը այդ երկարապոչ
Թեկուզ մորեխ, որդ է ուրում,
Բարչր պարիվ ունի նաև
Արքայական ճոխ պալատում:

Միրամարզ է, սիրամարզ,
Դե ինչ բոչուն՝ ծաղկած մարզ է:
Պոչը հավաք՝ ծաղկացան է,
Պոչը բացված՝ ծիածան է:
Այնքան ջքնաղ ու սիրուն է,
Չմոռանն ասես մի գարուն է:

ՍԿՅՈՒՌ

Սկյուռների մարմնի երկարությունը մինչև 28 սմ է: Մորթին սովորաբար թավ է, շիկակարմիրից մինչև մոխրագույն և սև, երբեմն՝ շերտավոր: Գարմարվել են ծառերի վրա ապրելուն: Գայտնի է սկյուռների մոտ 50 տեսակ:

Անվում են սերմերով, ընկույզներով, հատապտուղներով, երբեմն՝ միջատներով ու թռչունների ձվերով: Վարում են ցերեկային կյանք: Բույն են պատրաս-

տում ծառերի վրա կամ փչակներում: Բազմաճյուղ են տարին երկու անգամ, ունենում 5–10 ձագ:

Այս փոքրիկը փափկապոչ,
Հսկա ծառն է արեւ ճոճ,
Ահա ծառի կայարանից
Լի ճյուղերն է թափ փայլա,
Հեղոն ցարկում ծառեծառ,
Ծառն է զննում ծայրեծայր,
Ինքը իրեն օրորում,
Ի՞նչ է արդյոք որոնում:
Սա սկյուռ է շատ բարի,
Ցարկի չեմպիոն անբարի:

Վանաձորի, Դիլիջանի, Իջևանի, Տավուշի շրջանների անտառներում հաճախ ենք տեսնում զետեհին ցատկոտող, ծառից ծառ թռչող գորշամոխրագույն շիկակարմիր, վեր ցցված թավամագ պոչով, զեղեցիկ ու ճարպիկ այս կրծողներին: Նրանք ապրում են փչակներում, ծառարմատների լայն անցքերում կամ քանդված շինությունների ճեղքերում: Շատ են սիրում կաղին, ընկույզ, զանազան խոտաբույսեր, բողբոջներ, հատապտուղներ, սունկեր ու տարբեր մրգեր:

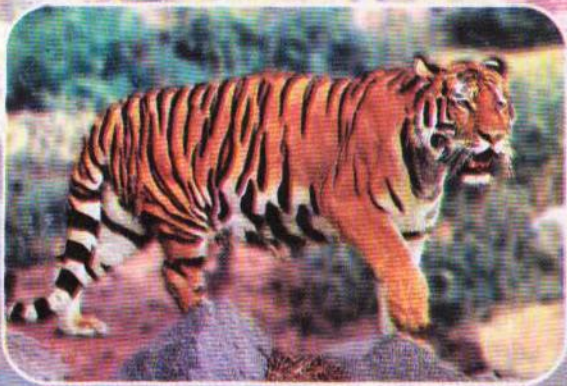
Սկյուռները՝ հակառակ արջերի, ծնռանը չեն քնում, խոր աշնանից մինչև վաղ գարուն քրտնաջան աշխատում

են՝ կեր են կուտակում, ծառերի ճյուղերի վրա սունկեր են չորացնում ու հավաքում: Սկյուռները խոշոր կենդանիներ չեն, ընդամենը՝ 25 սմ, իսկ պոչը հասնում է մինչև 17 սմ-ի:

ՍԿՅՈՒՌԻ ԵՐԱԶԸ

Սկյուռն իր քնում
Երազ է փեսնում,
Թե ինչպես արևն ելնում է կամաց,
Թե ինչպես շյուներն հալվում են կամաց,
Թե ինչպես ինքը
Չարքնում է կամաց:
Սակայն, օ՛, գարնանը,
Երազը նրան խաբել է կամաց.
Դրում չմեռ է
Ու չյուն է անանց:
Նապաստակն եկել իր դուռն է կրծում,
Նրան քվում է՝ գարուն է դրում:
Եվ այսպես նորից,
Խաղաղվում, քնում,
Երազում բազում
Գույներ է փոխում:
Այնքան է քնում,
Այնքան արթնանում,
Մինչև ձերմակը
Կանաչ է դառնում:

ՎԱԳՐ

Վագրերն ապրում են Ասիայում: Թփուտների հետևում շատ հաճախ կարելի է լսել նրանց ահարկու ձայները: Նրանք ընտանի կատուների ցեղակիցներն են: Նա լավ որսորդ է: Նրա հզոր ժանիքներից հազվադեպ կարող է փրկվել նա, ում վրա հարձակվել է գիշատիչը:

Նրա սիրելի որսն են եղջերուները, վայրի խոզերը: Նա ուտում է 30–50 կգ միս: Նրանց մեծ մասը որսում է անտառի թույլ և հիվանդ կենդանիներին, որի համար նրանց անվանում են անտառի սանիտարներ:

Կար ժամանակ, որ վագրերը շատ–շատ էին, իսկ

այժմ քիչ են, որի համար նրա որսը արգելված է: Նրան բռնում են թանկարժեք մորթու համար:

Նրա մորթուց մուշտակներ են կարում:

Անտառներում նրան տեսնելը շատ դժվար է, որովհետև նա գեղեցիկ նախշեր ունի իր վրա և անտառի գույներում դժվար է նկատել նրան: Նա որսի է դուրս գալիս արևամուտից հետո, որպեսզի ավելի աննկատ դառնա: Նրա մորթին ունի գեղեցիկ նախշեր և բնական փայլ:

Մարդու վրա հարձակվում է, երբ մարդը սպառնում է ձագին:

ՈՒՂՏԸ՝ ԱՆԱՊԱՏԻ ՇՐԱՇՔԸ

Մի սար, մի ձոր, երկու բլուր,
Իրար բռնած՝ գնում են լուռ:

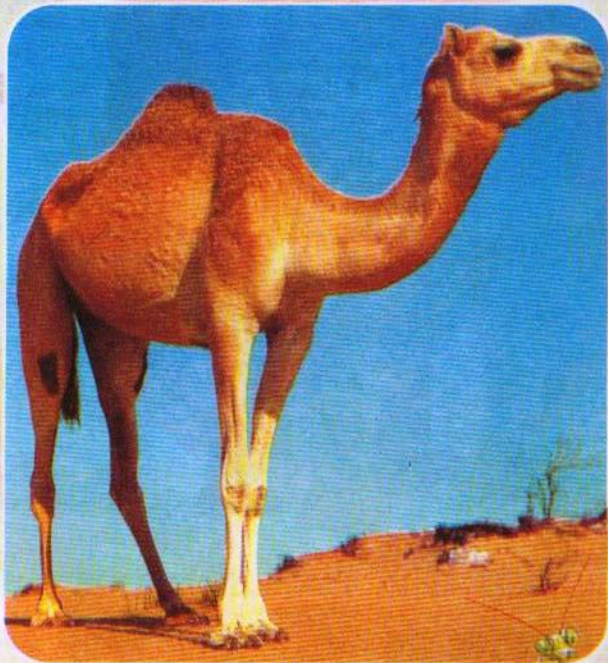
Առաջին հայացքից, որպես բնության անհաջող ստեղծագործություն, ուղտը տարօրինակ ու ծիծաղելի է թվում: Նրանից տիպիկ հոտ է փչում, դժվար է վարժեցվում: Բարձրությունը՝ 2 մ 10–20 սմ է, երկարությունը՝ 3 մ, մինչև 500 կգ քաշի մեծ մասը տեղադրված է մարմնի կենտրոնում, իսկ փորը տակառ է հիշեցնում:

Ուղտին անապատի նավ են անվանում: Եվ իսկապես, երկար ժամանակ ընտանի ուղտերն անապատների միակ փոխադրամիջոցն էին: Այս դիմացկուն կենդանին լավ հարմարվել է անապատային կյանքին: Նրաներբաններին հաստ կոշտուկներ կան, և արևից շիկացած ավազից ուղտը չի տառապում: Երկար ու խիտ բուրդը օգնում է դիմանալու ցերեկվա շոգին և գիշերվա ցրտին: Ուղտը սնվում է փշոտ թփերով: Ուտելիքից ուղտի սապատներում առաջանում է ճարպի պաշար, և նա կարող է մի քանի օր ոչինչ չուտել, այլ սնվել այդ ճարպով:

Ուղտը ջուր հազվադեպ է խմում:

Միանգամից կարող է խմել մինչև 57 լիտր ջուր: Մարդիկ նրան օգտագործում են որպես փոխադրամիջոց, բեռնակիր և լծկան կենդանի: Անապատի բնակիչներն օգտագործում են նաև նրա կաթը, բուրդը, կաշին:

Ուղտերը լինում են միասապատ և երկսապատ:

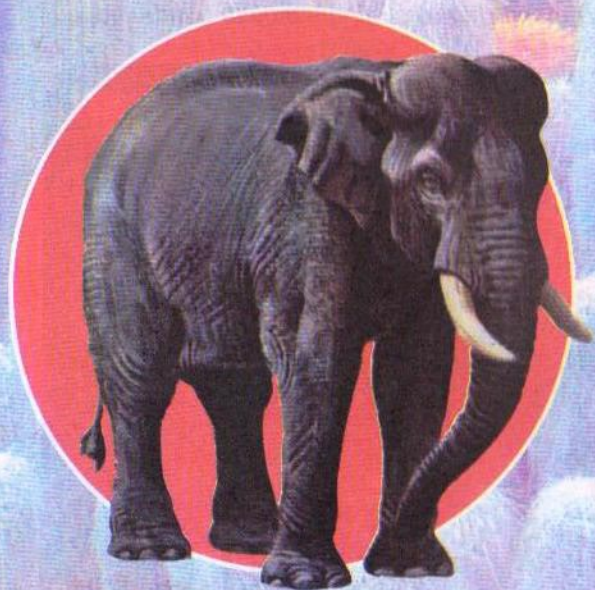
Ջրհեղեղից հետո, երբ Նոյը գաղանկից դուրս եկավ, աչքս արշակեց գաղանկում եղած բազր անասուններին: Մարգրիկ բաղմանալով՝ սկսեցին օգրվել ճեռ, ջորս, էշի, գամեշի, կովի և մյուս անասունների թառայություններից: Միայն ուղտն էր, որ փախել էր և թողի ափին նորած՝ հիանաճերին իրենով: Ընասունները գանգարվում են առյուծին, որ ուղտը ոչ մի գործ չի ուղտած անել: Ընյուծը գալիս և ուղտի մոր և առաջարկում է նրան անմեջ ապիտ աշխարանվի անցնել: Ուղտն ասում է. «Ուղտ...» Ընյուծը ջղայնացած խաշում է փայտը և հարվածելով ուղտին՝ ասում. «Ես փեղցույց կրամ՛ի ուղր, ուղր, դու հիմա մեջքից կանենաա կապր, կապր»: Ուղտը առյուծի հարվածից իսկաչն բարձրանում է րեղից և կապր մեջքին գնում է աշխարելու...

Ուղտերը՝ ծուռ,
բայլուն է լուռ,
Մեզի վրա՝
Երկու բևեր:

Թողած շար կամեղ կանաչն ու նուշը՝
Ուրում է վայրի, չորացած փուշը:

ՈՒՂՏ ԵՄ

Ես իմ ծնված օրից
Խաղաղ ապրել գիտեմ,
Երկար ու չիզ մամփան
Հանգիստ անցնել գիտեմ,
Եթե մի քիչ շոյես,
Ուրախանալ գիտեմ,
Ամեն մի չար բանից
Տիրել ու լալ գիտեմ:
Ինչ որ բարձես վրաս՝
Սուս-փուս փանել գիտեմ,
Մի բուռ խոյր ու ջրով
Ես գոհանալ գիտեմ:
Թե իտևք կատրակ անես,
Մոր պես ներել գիտեմ,
Թե չարչարես հանկարծ,
Եվ համբերել գիտեմ:
Բայց թե չափը անցար,
Նաև թքել գիտեմ,
Բեռը ուսից ձգել,
Ճամփան թերել գիտեմ,
Ամպի նման գոռալ
Ու որոտալ գիտեմ:

ՓԻՂ

Կան երկու տեսակ փղեր՝ աֆրիկական և հնդկական, որոնք ազատության մեջ ապրում են միայն Աֆրիկայում և Հարավարևելյան Ասիայում:

Փիղն ունի թեթևակի սապատավոր մեջքով փիթխարի մարմին, հաստ, սյունանման ոտքեր, փոքրիկ

աչքերով, լայն ականջներով ու երկար ժանիքներով լայնաճակատ գլուխ:

Փղերի ժանիքների երկարությունը հասնում է մինչև 2.5 մ–ի: Փղի ժանիքը հարծակվելու և թշնամիներից պաշտպանվելու հզոր զենք է:

Սակայն ամենահետաքրքիրը փղի կնճիթն է: Փղի կնճիթն աճել է քթից և վերին շրթունքից: Կնճիթը վերջանում է քթանցքներով, իսկ նրա տակ տեղավորված են բերանն ու շրթունքը: Կնճիթով փիղը կարող է մի փունջ խոտ պոկել գետնից կամ մի ճյուղ բարձր ծառից: Այս հսկա կենդանին սնվում է տերևներով և խոտով: Երբ ծարավում է, կնճիթով ջուր է վերցնում և լցնում բերանը: Իսկ երբ շոգ է լինում, նա կնճիթով վերից վար ջրում է իրեն, հետո էլ ավագ ցանում վրան իրև սրբիչ ու նրա համար, որ տզերը չխրվեն մաշկի մեջ: Փղի փոքր ավտորուսի չափեր ունեցող ծագը վազում է մոր հետևից՝ կնճիթով բռնած նրա պոչը: Իսկ եթե սկսի չարածճիություն անել, մայրը կամ հայրը կնճիթով «կապտակի» նրան:

Երբ փիղը խճճվում է թակարդում կամ ընկնում է փոսի մեջ, մյուս փղերը, մեկնելով իրենց կնճիթները, ջանում են օգնել նրան: Առանց կնճիթի փիղը չի կարող ապրել. ոչ կուտի, ոչ կխմի: Փղերը իրենց հիվանդ ընկերոջը չեն լքում, օգնում են, որ ապաքինվի: Փղերը շրջում են հոտերով՝ ծեր ու իմաստուն մի փղի առաջնությանը:

Այդ վիթխարի, ուժեղ կենդանին ոչ մի թշնամի

չունի, բացի... մարդուց: Ժանիքների համար մարդիկ զանգվածաբար ոչնչացրել են փղերին: Թանկարժեք փղոսկրից պատրաստում են զվարճանքի առարկաներ:

Այժմ փղերի որսն արգելված է:

Փղերին չպետք է զայրացնել, որովհետև ոտնատակ կտան ամեն ինչ: Պատահական չէ, որ բանակներում մարտական փղեր կային: Վաղուց ի վեր Յնդկաստանում փղերը բանում էին իրև ընտանի կենդանիներ: Նրանք զարմանալի խելացի են ու հասկացող: Փիղը կարող է պտտեցնել ճախարակն ու ջրհորից ջուր հանել, արմատախիլ անել ծառեր ու ծանր գերաններ քարշ տալ:

Հասկա ինչպիսի՞ դայակ է փիղը: Պատահում է, որ հնդկական այս կամ այն ընտանիքում դեռևս տանտիրոջ հորը խնամած փիղը հասցնում է խնամել նաև նրա երեխաներին ու թոռներին: Չէ՞ որ փղերը երկար են ապրում 70–80 տարի, իսկ մինչև 20 տարեկան փիղը դեռևս ծագ է համարվում:

Փղերը վարժեցվում են, հաջողությամբ համդես են գալիս կրկեսում:

ՓԱՅՏՓՈՐԻԿ

Դուր, երկի փայտփորիկ տեսել եք: Իսկ եթե չեք տեսել, ապա անկասկած լսել եք նրա թխկթխկոցը: Հազիվ թե գտնվի մի անտառ, ուր այն չլինի ու չհնչի: Դու թեև այդ հնչյուններն այնքան էլ զեղեցիկ չեն, բայց բնությունը սիրող ամեն ոք ուրախանում է դրանց համար: Հապա ինչպես, եթե փայտփորիկը թխկթխկացնում է, նշանակում է՝ վնասատու միջատները կոչնչացվեն, և ծառն էլ կշարունակի ապրել:

Եթե, նույնիսկ, այդ ծառն արդեն չորացել է, վնասատու միջատները չեն տարածվի մյուս՝ առողջ ծառերի վրա: Չուր չէ, որ փայտփորիկին անտառային թփիչկ են անվանում:

Մեր հանրապետության անտառներում բնակվում են մի քանի տեսակի փայտփորիկներ՝ սև փայտփորիկը, կանաչ փայտփորիկը, սպիտակամեջք փայտփորիկը, մեծ, փոքր և միջին խայտաբղետ փայտփորիկներ և այլն: Բոլոր փայտփորիկներն էլ բնադրում են ծառերի փշակներում:

Տուկ-տուկ,

Տուկ-տուկ,

Օր-օրի

Մի շաբ համառ փայտփորիկ

Աշխատում է, աշխատում,

Ոչ թե հանուն իր փորի,

Ոչ թե հանուն իր որդու,

Ոչ թե հանուն իր բռնի,

Ոչ թե հանուն այս ծառի,

Ոչ թե հանուն անտառի,

Այս ասրի ու այս չորի,

Այլ ինչպես միշտ հասկացար,

Հանուն բոլոր-բոլորիս...

Հողի փակ լինի, քե հողի վրա,
Օջն ամենուրեք օջ էլ կմնա:

02

Ես սողուն եմ թունավոր,
ինքն երկար ու կլոր,
Ուրբեր ջունեմ, բայց արագ
սողում եմ քա համարձակ:

Չունի թև ու ոտ, գրամ լողում է,
պարան է թունուր, գեպրեին սողում է,
Պարանի պես նա երկար է,
շապիկ ունի, բայց անկար է,
Փեղուր ջունի՝ ձու է ածում,
սև ու սարսափ է փարածում:

Օձերն ունեն ճկուն, վերջավորություններից
գուրկ մարմին, որը մերթ պարանի պես
ուլորվում է, մերթ անսպասելի ուժով
հանկարծ ուղղվում և գետնին գալարվելով սողում: Օձը
տեղաշարժվում է՝ հողին հենվելով փորի վրա եղած
թեփուկներով, որոնց վրա ներսից տարբեր թեքությամբ
«ճնշում» են կողոսկրերի ծայրերը: Եթե թեփուկները
հենարան չունենային, օձը շարժվել չէր կարողանա,
ապակե մակերևույթին օձը անօգնական է: Օձերը
հեշտությամբ սողում են ծառն ի վեր, այդ դեպքում
նրանց օգնում է հզորմկանուկները:

Օձերը լավ լողանում են: Անակոնդա հսկա
վիշապօձը կամ լորտուն շատ են լողում և երկար մնում
են ջրում: Կան ծովային օձեր: Օձերը ձու են դնում,
որոնցից դուրս են գալիս նրանց ձագերը:

Օձի թույնը որսի և պաշտպանության մույնպիսի
գենք է, ինչպես գիշատիչների ժանիքներն ու ճանկերը:

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԻ ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

ՕՅՆ առաջ թեեր է ունեցել: Ըստ վաղ մի օր
կանչում է նրան և ասում. «Թուրք գնա մեռածին
ասա՝ «Կարանդա՛ ճաշի, քուն արի»: ՕՅՆ թուշում է,
գնում, ասում. «Քարդա՛ ճաշի, քուն արի»: Դրանից
հեքո նորից գնում է Ըստ շու՛ մար: Ըստ վաղ
հարցնում է՝ «ասցի՞ր»: ՕՅՆ թե՛ այո: Ըստ վաղ թե՛
ի՞նչ էս ասել: ՕՅՆ թե՛՝ Քարդա՛ ճաշի, քուն արի:
Ըստ վաղ թարկանում է, անթում օճին՝ ասելով.
«Ուրեղդ հող լինի, շարժվելդ էլ՝ փորսոջ»:
Դրանից հեքո օճի թեերը վերանում են և նա սկսում է
փորսոջ քալով շարժվել ու հող ուրել:

ՕՅԻ ԲՆՈՒՅԹԸ

Հողի փակ մթին,
Հյուր գնաց մի օր օճը խլորդին
Եվ ասաց.
– Ինչ հեք վարվիր դու շիրակ,
Սովորույթ չունեմ խայթել գեղնի փակ...
Ու խլորդը մեր
Անչափ հյուրասեր,
Թեև մեծ պարիվ մաքուցեց օճին,
Սակայն զոհ դարձավ օճի խայթոցին:

Շապիկ ունի առանց կար,
Իսկ անուրը՝ երկու փառ:

Օծերի մաշկածակույթի տակ կա մի շերտ՝ միջնաշերտ, որը
դատարկ տարածություն է և կատարում է քերամակուսիչ օդային
բարձրիկ դեր, երբ նրանք իպվում են շիկացած քարերին:

Սարդերն անատամ են և ունեն չափազանց փոքր բերան:
Սննդի նկատմամբ նրանք ազահ են, կարող են մարսել իրենցից 20
անգամ մեծ որսին: Սարդերը գործում են խիտ ցանց և որսին զցում
մեջը, հետո վրան լցնում մարտդական հյութեր ու քայքայում
զոհին:

Ձատիկը մեկ օրվա ընթացքում ոչնչացնում է մոտավորապես
300 վնասատու միջատ:

Կոկորդիլոսները ջրի հատակ իջնելու համար քարեր են կույ
տալիս և սնվում հատակում, իսկ ջրի երես բարձրանալիս թափում
են կույ տված քարերը:

Ամենափոքր թռչունը ցախսարիկն է, իսկ ամենամեծը սև
գառնամզըն է:

Աշխարհում մոտ 250 տեսակի կրիաներ կան: Կրիա կա
լուցկու տուփի չափ է, կրիա էլ կա՝ կես տոննա ծանրություն ունի,
բայց մեզ մոտ այդքան մեծ կրիաներ չեն լինում: Կրիաները
գարնան վերջին թռչնի պես ծու են ածում ցամաքում: Կրիայի ծուն
կլոր է՝ ծածկված կրե պատյանով: 10–14 շաբաթ անց ծվից դուրս

են գալիս ծագերը: Կրիաները շատ դիմացկուն են ու երկարակյաց կրիաների մի քանի տեսակներ կարող են 6 տարի դիմանալ սովի: Եթե հունական կրիայի գլուխը կտրեն, սիրտը դեռ 14 օր կարող է շարունակել բարբախել, իսկ կտրված գլուխը նույնիսկ կես ժամ անց կարող է կծել:

 Սարյակների մի ընտանիքը օրվա մեջ ոչնչացնում է 800 որդի ու թրթուր:

 Թռչունների աշխատանքային օրը ամռանը տևում է 15–19 ժամ:

 Բազենների և ուրուրների դեմ ծիծեռնակները, սարյակները, ճնճողուկները հաճախ միասին են հանդես գալիս:

 Բազեի ծագերն իրար կարող են հոշոտել:

 Բուն կարող է այնպիսի ծայրեր հանել, որոնք նման են լացի, ծիծաղի, սուլոցի, հոգոց հանելուն, տնքալուն, հառաչելուն, մլավելուն:

 Թռչունների 8500 զանազան տեսակներ կան երկրագնդի վրա: Նրանցից 770–ը ապրում են մեզ մոտ: Թռչուններին, ինչ խոսք, ոչ ոք չի հաշվել, սակայն ենթադրվում է, որ այդ թիվը հասնում է 100 միլիարդի:

 Ամենամուլեռանդ ծուկ որսացողներն են ջրագռավները, հավալուսները, ճայերը, սղոցակտուռ բադերը, ջրարծիվները, ծովարծիվները, սուզահավերը, տառեխները, ծղնիները, ձկնաբվեճները:

 Դավաքարարներ և սանիտարներ են կոչվում այն թռչունները, որոնք հավաքում են թափոնները, ուտում սատկած,

հիվանդ ու վիրավոր կենդանիներին: Գորշանգղները, անգղները, գիշանգղներն ու ուրուրները հենց միայն դրանով են զբաղվում:

 Արջնագռավը ապրում է 70 տարի: Թռչնակները՝ 4–10 տարի, ագռավները, ճուռակներն ու բազենները՝ 20–30: Արծիվները, բվեճները, կարապները՝ 50–60: Կուզյա–անգղը Մոսկվայի կենդանաբանական այգում ապրեց 70 տարի:

 Բների փոռցաշերտը լինում է թավամազից, բմբուլներից, փետուրներից, բրդից: Ծղնիի բույնը հարդարված է ձկան փշուկորներով: Ուրուրի բնում գտնվել է մաշված գուլպա, ծրար և մորթե օձիքի կտոր: Կարմիր շամփրուկը աղբակույտի մոտ դրած բույնը ծածկել էր լուսանկարչական ժապավենի կտորտանքներով, իսկ խաղատուտիկը գործարանի բակում բույնը պատել էր այլումինե գալարատաշեղներով:

 Թռչնաշուկան ծովային թռչունների վիթխարի կուտակում է բնակատեղում: Առափնյա ժայռերը վերից վար ծածկված են թռչուններով, աղմուկն ու աղաղակը ինչպես իսկական շուկայում:

 ԵՆԱՄՊՐՅՈՐԴՈՐԴ ԲՆԵՐ: Մի անգամ խաղատուտիկը բույն էր շինել լաստանավի վրա: Լաստանավը ափից ափ էր գնում, խաղատուտիկն էլ՝ հետը: Իսկ ծիծեռնակը հաջողացրել էր բույնը ծեփել շոգեքարշի վրա: Կայարանից կայարան երթևեկում էր գնացքով, սնվում կանգառներում: Դայտնի են դեպքեր, երբ թռչունները բներ են դրել տրակտորների և, նույնիսկ, ինքնաթիռների վրա:

 Դրաշքներ են կատարվում էգ բվեճների բներում: Պատահել են դեպքեր, երբ թխսակալման քսաներորդ օրը յուրաքանչյուր ծվի քաշը թեթևացել է չորս անգամ: Եթե այդպես շարունակվեր, ինչ

խոսք, ձվերից միայն կեղևներ կմնային: Սակայն այդ բանը տեղի չի ունեցել, բվեծի ծագուկներն արագ դուրս են եկել ու սկսել են վերականգնել կորցրածը: Չորրորդ օրը նրանք արդեն ծանրացել էին կրկնակի, յոթերորդ օրը՝ ութ անգամ, իսկ թռչելուց առաջ ամեն մեկը ավելի ծանր էր կշռում, քան հայրիկն ու մայրիկը միասին վերցրած:

 ՃՆՃՂՈՒԿՆԵՐ ԵՎ ՍՈՒՆԱԿՆԵՐ: Ինչպիսի ճնճղուկներ ասես, որ չեն լինում՝ էլ տնային ու դաշտային, էլ սևակուրծք ու քարասեր, էլ հողասեր, էլ սակսուլային, կարծամատ ու շեկ: Իսկ սոխակները լինում են սովորական, հարավային, կապույտ, կարմրավզիկ, սպիտակավզիկ, սևակուրծք-կարմրավզիկ, գետնահովտային, սուլոկ: Բոլորից լավ երգում է սովորական սոխակը:

 Ամենամեծ ձվերը ածում են ջայլամները մինչև մեկուկես կիլոգրամ, իսկ ամենափոքրերը կոլիբրիները՝ մինչև մեկ գրամ:

 Չմռան կեսին ձվից դուրս են գալիս խաչկտուցի ծագերը: Չյունը, սառնամանիքը նրանց վրա չեն ազդում: Մայր խաչկտուցը փոքրիկներին տաքացնում է, իսկ արուն կերակրում է եղևնա-շիլայով ու երգեր է երգում:

 Սպիտակ բվի ծագուկները թուխս են նստում: «Մկան» տարիներին բուն ածում է 12 ծու: Չվից դուրս են գալիս թե չէ, ուտելիք են պահանջում: Բուն գնում է որսի, իսկ նրանք՝ աղվամագոտ ու թմբիկ, մյուս ձվերի վրա թուխս են նստում:

 Հավերժական ամռան պայմաններում ապրում են պիրոլները, ոսպնուկները, շամփրուկները, մրգահավերը, թռչում-գալիս են, երբ արդեն ծյուն չկա և չվում են, երբ շուրջբոլորը դեռևս կանաչ է:

 Մեղվակերների, առափնյա ծիծեռնակների, կացնակտուց-

ների, քանձրահավերի, ծղնիների և բոլոր այն թռչունների ծագերը, որոնք ապրում են խոր բներում, գետնի տակ են մեծանում:

Ովքե՞ր են նրանք: Պատահում է, որ բնում ծագուկներին կերակրում են ոչ թե երկու, այլ՝ երեք թռչուններ: Դուք տեսած կլինեք, թե ինչպես երեք մեծ ծիծեռնակներ, երեք երկարապոչ երաշտահավեր, երեք մանրաբազեններ, երեք աղորիքի շահրիկներ կերակրում են ծագուկներին: Ո՞վ է այդ «երրորդ-ավելորդը»: Գուցե այն թռչունը, ում ծագուկները մահացել են: Նա, ով գույգ չունի, կամ, գուցե, նախորդ տարվա ծագուկներից մեկն է, որ որոշել է օգնել ծնողներին: Հայտնի չէ:

 ՔԱՐԱՍԵՐ ԹՈՉՈՒՆՆԵՐ: Քարասեր անվանել են քարքարոտ վայրերի նկատմամբ նրանց սիրո համար: Կան քարասեր ճնճղուկներ, քարասեր կաքավներ, քարասեր խլահավեր, քարիկ-թռչնիկներ: Կան նաև ժայռային աղավնիներ, ժայռային ծիծեռնակներ ժայռային սիտեղներ:

 Չնե թռչունները ապրում են բարձր լեռներում. ծնե անգղ-կումայր, սպիտակակուրծք աղավնին, ծյան ճնճղուկը:

 Մի բնի մրջյունները կարող են վնասատուներից պաշտպանել մեկ հեկտար եղևնու ամտառ:

 Սարդերի մի տեսակ կա, որ առանց սնվելու կարող է մինչև հինգ տարի ապրել:

 Կենդանի եակների մեջ ամենից վատ լսում են ծանձն ու խխունջը:

 Ամենաշատ ատամներ ունի այգու խխունջը, նրա ատամների թիվը հասնում է 14175-ի:

 Վագրերը և նրանց ցեղին պատկանող մյուս կենդանիները

վախենում են կապույտ գույնից:

 Բոլոր կենդանիների ճարպը դեղնավուն է, իսկ կոկորդիլոսինը ոչ: Նրա ճարպը կանաչ գույն ունի:

 Չկներին լավ տեսանելի է շարժումը և սպիտակ գույնը: Դրա համար է, որ ձկնորսները հագնում են մուգ գույնի հագուստ և ծուկ բռնելիս անշարժ են մտնում:

 Չղջիկների ականջները մեծ են, որովհետև թռչելիս նրանց ավելի անհրաժեշտ են ականջները, քան թե աչքերը: Վայրկյանում 20–30 անգամ նրանց արձակած ձայնը դիպչում է առարկաներին ու վերադառնում, որը նրանց նախագգուշացնում է:

 Չմռանն իրենց բներում խոր քուն են մտնում նաև գետնասկյուռը, ոզնին: Նրանք կուչ են գալիս, որ չմրսեն:

 Խորն է այն կենդանիների քունը, որոնց մարմնի ջերմաստիճանն անկայուն է օձերի, մողեսների, գորտերի, դողոչների: Իժներն ու լորտուները, կծիկ դարձած, քնում են հին կոճղների արմատների տակ իրենց բնում: Պատահում է, որ օձը մենակ է ծննդում, պատահում է, որ հավաքվում են տասնյակներով, հարյուրներով ու, կծիկ դարձած, քնում:

 Երբ ծուխը սյունաձև ձգվում է դեպի երկինք, սառնամանիք է լինելու:

 Եթե գիշերը եղյամ է մտնել, ցերեկը ձյուն չի գալիս:

 Եղյամից հետո օրը տաքանում է, ձնից հետո ցրտում:

 Աշխարհի ամենամեծ թռչունը աֆրիկյան ցայլամն է, հասակը 2.5 մետր, քաշը 90 կգ: Մեր թռչուններից ամենածանրը մեծ արոսներն ու կարապներն են 12–16 կգ: Իսկ մեր ամենափոքր

թռչնակը արքայիկն է, ընդամենը 6 գրամ:

 Թռչունները կանխագուշակում են: Ծնճողուկները խիստ ցրտահարությունից առաջ տաքացնում են բները, փասիանները անձրևից առաջ անհանգիստ ծայնածուն են ծառերի վրա: Թխպոտ եղանակին ծիծեռնակները թռչում են ցածր, իսկ լավ եղանակներին՝ բարձր երկնքում: Խոնավ ամռան շեմին կարմրաթևիկները իրենց հողաշեն բները բարձր են դնում: Մկնաբազներն ու այծիթները բները շինում են բարձրաբերձ տեղերում: Թռչունները նույնիսկ կանխագուշակում են երկրաշարժերը: Ստորերկրյա հարվածներից առաջ անհանգստանում են, հուզված աղմկում, դեսուդեն նետվում:

 Թռչունների անկողինը միշտ նրանց հետ է. փետրաներքնակը փորիկի փետուրներն են, վերմակը՝ մեջքի փետուրները: Այդպիսի անկողնում ամեն տեղ կարելի է քնել հողի, ձյան և նույնիսկ ջրի վրա, ինչպես դա անում են սագերն ու բադերը: Ծնճողուկի մարմնի վրա 2550 փետուր կա, իսկ բադի վրա 1.491.600: Գարնանը երաշտահավն ունենում է 2665, աշնանը 3011 փետուր:

 Թռչնի փետուրը բնության հրաշքն է. այն թեթև է և շատ ամուր: Ամենամեծը քների ու պոչի փետուրներն են:

 ԱՐՏՈՒՅՏՆԵՐ ԵՎ ԾԻԾԵՌՆԱԿՆԵՐ: Արտույտների 14 տեսակ կա. դաշտային, անտառային (անտառարտույտ), տափաստանային, անապատային, աղուտային, փուփուլավոր, եղջյուրավոր, նրբակտուց, երկթավոր, սև, սպիտակաթև, գորշ, մոնղոլական և փոքր: Եվ բոլորն էլ վատ չեն երգում: Իսկ մեզ մոտ ծիծեռնակները լինում են 6 տեսակի. քաղաքային, գյուղական, առափնյա, ժայռային, շիկագոտկավոր, թելապոչիկավոր:

 Եթե չափից դուրս երկար ոտքեր ունի՝ անունը ոտնագուպիկ է, եթե գլուխը ճաղատ է, ուրեմն սև փարփարն է, եթե ոտից գլուխ

կանաչ է՝ կանաչավուն թռչնակն է, պոչիկը թափահարում է՝ ուրեմն խաղաղաուտիկն է, սպիտակ ունք ունի՝ սպիտակահոնքիկն է, իսկ սպիտակ ոտքերովը՝ սպիտակատուտիկն է:

ԱՅՈՒ, ՉԿՆԵՐԸ ՔՆՈՒՄ ԵՆ: Թեն ձկները չունեն ո՛չ կոպեր և ո՛չ էլ թարթիչներ, այնուամենայնիվ, նրանք քնում են մարջանների ծյուղերին, կողքի, փորի վրա, կամ էլ գլուխը պահում են քարերի արանքում: Շատ ձկներ քնելուց առաջ հորանքում են: Մութն ընկնելուն պես շատերը քնելու պահանք են զգում: Եվ քանի որ միշտ պետք է զգոն լինեն գիշատիչներից, ապա ձկները քնի ժամանակ փոխում են իրենց գույնը:

ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐԸ ՆՈՒՅՆՊԵՏ ԴԻՎԱՆԴԱՆՈՒՄ ԵՆ: Ինչպես մարդիկ, այնպես էլ կենդանիները հիվանդանում են: Օրինակ՝ հսկայական կետերը հիվանդանում են նույն հիվանդություններով, ինչ որ՝ մարդը: Արջերը հիվանդանում են ռևմատիզմով, իսկ թռչունները՝ օրնիտոզով, որը շատ վտանգավոր հիվանդություն է և փոխանցվում է մարդկանց: Կենդանիների հետ շփվելուց հետո պետք է անպայման լվացվել: Դակառակ դեպքում դուք նույնպես կարող եք հիվանդանալ տարբեր հիվանդություններով:

Սագերը դռդռում են, ագռավները կռկռում են, ծիծեռնակները ծլվվում են, աղավնիները դունդունում են, սոխակները դայլայլում են, երաշտահավերը սվսվում են, կռունկները կռռում են, բուերը բվվացնում են, հավերը կտկտացնում են, կաքավները կռթկռթացնում են: Մի խոսքով՝ անձայն ու լուռ թռչուններ չկան: Սակայն, հասկանո՞ւմ են, արդյոք, թռչուններն իրար:

Դասկանում են: Չնայած, իհարկե, ոչ այնպես, ինչպես մենք: Թռչուններն իսկական բառերի փոխարեն ընդամենը ձայնային ազդանշաններ ունեն:

Կանչի ազդանշան, վախի և զգուշացնող ազդանշան մյուս թռչուն-

ներն էլ լսում և վարվում են հարմար ձևով:

Կա կռվի կանչ, որ այդ դեպքում թռչունները հարձակվում են թռչունու վրա, ցավի ճիչ, որով թռչունը տեղեկացնում է իր ցավի մասին: Թռչունները մշտապես ձայնակցում են, որպեսզի չկորցնեն միմյանց, որպեսզի գտնեն ձագուկներին:

Թռչունների «լեզուն» դեռևս քիչ է ուսումնասիրված, չնայած որ սորդները վաղուց արդեն «խոսում» են նրանց հետ և նրանց գրավում են հատուկ շփվելներով ու սուլոցներով: Դետաքրքիր է, որ տազնապի ճիչերը հասկանում են նաև մյուս տեսակի թռչունները: Բավական է, որպեսզի անհանգիստ կանչով ազդավր վեր թռչի, և իսկույն օդ կբարձրանան նաև մյուս թռչունները: Արժվի հանդիպելով տնային աքաղաղը կարող է նույնիսկ «օղային տազնապ» հայտարարել, իսկ երբ աղվես է տեսնում՝ «գետնային տազնապ»: Եվ բոլորը նրան կհասկանան:

Թռչնաբանները թռչնային շատ «երգեր» և «խոսակցություններ» են ձայնագրել և փորձում են հասկանալ դրանց: Չէ՞ որ եթե մենք թռչունների հետ ընդհանուր լեզու գտնենք, լավ կլինի թե՛ նրանց և թե՛ մեզ համար:

«ՋԱՆԳԱԿ-97» ՀՐԱՏԱՐԱՎՅՈՒԹՅՈՒՆ

375051, Երևան, Կոմիտասի պող. 49/2
Հեռ. (+37410) 23-25-28
Ֆաքս (+37410) 23-25-95
Էլ. փոստ info@zangak.am
Էլ. կայք www.zangak.am

Գրախանութ Երևան, Խանջյան 29
Հեռ. (+37410) 54-06-07
Էլ. կայք www.book.am

